

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРИРОДНО – МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ

М А С Т Е Р Р А Д

ТЕМА: МОГУЋНОСТИ РАЗВОЈА КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА
У ИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Ментор:
Проф. др Александар Радивојевић

Студент:
Родић Иван
Бр. инд. 3

Ниш, 2012. год.

УВОД

Сунце, песак, море и планине постоје у многим државама света. Међутим, особеност туристичке понуде сваке нације, регије или локалне заједнице јесте препознатљиви културни идентитет. Оно по чему се једна земља разликује од друге или по чему се један град разликује од осталих – то је култура народа и етничких група, језици, историја, национални споменици, уметност, веровања, обичаји и све оне специфичне локалне културне вредности које не постоје нигде другде у таквом односу и са таквим особеностима. То „специфично локално” је оно што привлачи или не привлачи туристу. (Дојчиновић В., 2005)

Културни туризам је појава која, по дефиницији, омогућава да места која нису искључиво туристичка и немају туристичка кретања током читаве године могу да креирају туристичку понуду захваљујући својим културним и уметничким потенцијалима. Стога је основни циљ културног туризма мотивисање људи да путују и упознају се са локалним културним вредностима како би их боље разумели и поштовали. Данас, у време убрзаног начина живота и све чешћег помињања мултикултуралности и интеркултуралности, културни туризам као једна од савремених тековина друштва омогућава сваком од нас да се боље упозна са различитим културама. (Дојчиновић В., 2005)

Под **туристичко – културним потенцијалом** не подразумевамо само материјална добра, као што су световни и сакрални споменици културе – манастири и цркве, археолошка налазишта – или само грађевине традиционалне и савремене архитектуре: дворци, салаше градске и сеоске зграде, мостови – иако су они, сасвим сигурно, велики потенцијал за развој културног туризма, или само фолклорно наслеђе материјалне природе – ношња, кулинарски специјалитети, оруђе за рад, покућство, итд. Под туристичко – културним потенцијалима подразумевамо и традиционалне и савремене духовне вредности, као што су локални фолклор – обичаји, језик, веровања, народна уметност и све оно што је традиционално и специфично локално, али и савремено стваралаштво и живу културу – изложбе, позоришне представе, музички спектакли, годишњице, јубилеји, фестивали. Под тим подразумевамо и природне потенцијале, богатство флоре и фауне, али и природне и амбијенталне целине. Поред појединачних грађевина, локалитета и насеља, европска културна баштина у Препоруци Савета Европе о промовисању туризма ради унапређивања културног наслеђа као фактора одрживог развоја обухвата и градске и сеоске културне пејзаже, који указују на интеракцију човека и природе и илуструју развој људске заједнице и насеља кроз време. (Дојчиновић В., 2005)

Туристичко – културна понуда, такође, не обухвата само понуду намењену туристима, већ и домаћем становништву које, можда чак и пре осталих, треба да се упозна са својим културним потенцијалима како би их боље разумело и више поштовало. Тако, с једне стране, добијамо нови оквир за динамичан културни живот локалног становништва а, са друге, атрактивну туристичко – културну понуду града и села, која може да привуче туристе да боље упознају њихове особене културне потенцијале. (Дојчиновић В., 2005)

Основ сваког развоја треба да буду јасно артикулисане **политика и стратегија одрживог развоја**, које одговарају на питања шта држава жели да оствари у области културног туризма и као ће то да учини. При том се под одрживим развојем културног туризма подразумева дугораочно планско и осмишљено управљање, које ће обезбедити да културни потенцијали буду очувани и пренети наредним генерацијама на даље управљање. Дакле, органи управе (и зову се тако јер управљају развојем) треба да дефинишу дугорочне циљеве и краткорочне приоритете развоја на основу којих културни и туристички менаџмент планира развој културног туризма. Културни потенцијали наше земље су велики, али су развојни резултати мали због недостатка планирања и јасно дефинисаних циљева и приоритета развоја. (Дојчиновић В., 2005)

Међутим, последњих деценија велики број градова, па чак и држава, осећа последице негативног имиџа у међународној јавности. Истовремено, и читави региони постају синоним за ратне сукобе, страдање људи и уништавање културне баштине, па зато брендирање града, региона или земље има улогу да промени став јавности о њима као о трусном подручју које једино пише историју ратова, а не и стварања, заштите и презентације културних добара и вредности. Уметност, култура и туризам знатно доприносе угледу и репутацији, али само ако постоји план осмишљеног управљања угледом, тј. промишљена и организована акција брендирања која у свим фазама настанка бренда контролише квалитет производа. Зато све више градова покреће кампање у настојању да прода своје специфичне локалне вредности. Нарочито то раде економски неразвијени градови, који немају привредне капацитете, или су привредни ресурси опустошени, као што је случај с великим бројем градова у Србији. (Крагујевац, Бор, итд.). (Дојчиновић В., 2005)

Дугачак је списак материјалних добара и духовних вредности, оје се у свакој локалној заједници могу активирати и учинити привлачним за туристе. Без обзира колико их је, могу се гурписати у неколико категорија:

Локални фолклор – обухвата не само музички фолклор, музику и игру, већ и локалне обичаје, веровања, културу одевања, исхране и становања, занатство, локалне кулинарске специјалитете, специфична локална јела, начин справљања ракије, вина или сира, културу рада која се односи на сеоске пољопривредне послове: сејање, косидба, вршидба, итд. Треба добро познавати аутентичне локалне потенцијале да би се они могли представити туристи. (Дојчиновић В., 2005)

Споменичко наслеђе, археолошке ископине, природне и амбијенталне целине – Поред појединачних споменика културе (објекти под заштитом државе и друге грађевине: куће, дворци, салаши, млинови, ветрењаче, воденице, бунари, ћермови, кудељаре, вински подруми, мостови, итд.), археолошких историјских и других посебних локалитета и читавих насеља, културна баштина обухвата и градске и сеоске културне пејзаже као културне целине. Они указују на интеракцију човека и природе и илуструју развој људске заједнице и насеља током времена. Пошто се развој одвијао према различитим физичким ограничењима и могућностима сваког природног окуржења на које су деловале разне спољне и унутрашње друштвене, економске и културне силе, свака културна целина је посебна и другачија у односу на другу целину. Да би туриста ту посебност боље упознао и разумео, треба га анимирати причама о настанку културне целине, начину живота, навикама, веровањима и обичајима њених становника, знаменитим

људима који су у њој живели и значајним историјском догађајима који су се ту одиграли. Споменичко наслеђе, дакле, треба оживети да би туриста имао доживљај који ће памтити уз писане информације које може да понесе. (Дојчиновић В., 2005)

Природно богатство, флора и фауна – чине све врсте лековитог биља од којих се праве чајеви, станишта ретких животиња и птица, ловишта, посебне и ретке биљне и животињске врсте, национални паркови и друга природна богатства. Човек живи у садејству с природом, али што је она угроженија, туриста све више тежи да посети еколошки чисте средине с очуваном природом (нпр. национални парк Ђердап, Дани жалфије у Сићеву, Јоргован фест на Мирочу, сусрети берача и откупљивача лековитог биља и шумских плодова Свети Јован Биљобер у Сокобањи, итд). (Дојчиновић В., 2005)

Музеји на отвореном – етносела, завичајни и специјализовани музеји – Етносела су део етнонасеља, етнопаркова, националних паркова и других културних целина и амбијената створених према одабраним узорима из прошлости, који осим свог музејског, образовног и забавног карактера носе и туристичка обележја. Тако у Србији постоје само два етносела (сирогојно и дрвенград) али зато завичајни музеј постоји у готово сваком већем граду који жели да сачува своје локално и регионално културно наслеђе. Специјализованих музеја такође има доста, на пример, Музеј Лепенски Вир, Археолошки музеј Ђердапа, Музеј рударства у Мајданпеку, итд. Међутим, музеји нису само места која чувају музејске предмете и колективно сећање. Они се све више баве продукцијом анимационих и комуникационих садржаја намењених музејском посетиоцима, као што су, на пример, анимационе радионице или мултимедијално „причање прича” о музејским предметима. (Дојчиновић В., 2005)

Људи и догађаји – они бивају инспирација и подстицај з развој културног туризма. Због тога се организује мноштво манифестација које подсећају на знамените људе или догађаје, на пример, Мокрањчеви дани у Неготину, Међународни фестивал поезије Слово љубве у Десподовцу, итд. (Дојчиновић В., 2005)

Нова креативност и савремене уметничке форме – савремена уметност такође може бити атрактивна за туристе, нарочито манифестације које развијају нову креативност (Гитарјада у Зајечару). Музички и мултимедијални спектакли поводом годишњица, јубилеја и других значајних датума такође могу да буду атрактивни за туристе. (Дојчиновић В., 2005)

Туризам је у овој регији неразвијен али далеко од тога да нема потенцијал. Источна Србија има доста тога да понуди туристима, с бозиром на богату и бурну прошлост овог краја. Почевши од раних неолитских насеља Власац и Лепенски Вир, преко римских утврђења на дунавском лимесу: Супрае (Голубац), Taliata (Доњи Милановац), Transdierna (Текија), Pontes (Кладово), Egeta (Брза Паланка), Romuliana (Гамзиград), па све до турских утврђења у Пироту, Кладову..., затим музеји, галерије, прелепи пејзажи, фолклор, обичаји и веровања, разни фестивали, итд, Источна Србија има велики потенцијал за развој културног туризма. Уз добру организацију и промоцију ова регија би могла бити водећа по броју туриста, а самим тим би се и економски знатно поправило стање у истој. Многа добра је потребно ставити под заштиту државе не би ли се могла адекватно валоризовати.

I ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Источна Србија се налази на истоку наше земље и припада *Планинско-котлинско-долинској макрорегији*. Погранична је према Бугарској и Румунији. Простире се јужно од Ђердапа до слива Власине и долинских развођа према Великој и Јужној Морави. Обухвата и сликове Млаве и Пека, без њихових делова Стига и Браничева. Овој мезорегији припада и наш део Понтског (Влашког) басена. Она, као мезорегија, се састоји од две субрегије: *карпатска Србија* на северу и мања *балканска Србија* на југу. Граница између ове две субрегије је линија Сталаћ-Сокобања-Књажевац. У опсегу ове мезорегије са две субрегије, налази се више микрорегија: *Хомоље, Звижд, Пореч, Кључ, Ђердап, Црноречки крај, Сокобањски крај, Старопланински крај, Сврљиг, Заплање* и друге. (Марковић Ј. и Павловић М. 1995.)

Регија је слабо насељена, са најмањим природним прираштајем у земљи (општина Књажевац). Балканска Србија је депопулацијска, а емиграција знатна. Бела куга „хара” регијом, а бројна су и „села старца”. Најбројнији народ у регији су Срби, а поред њих ту су још и Власи у карпатској Србији, Бугари (у општини Димитровград чак 90%), шопско становништво у југоисточном делу. Регионални центри су Зајечар, Бор и Пирот, а секундарни центри Неготин, Књажевац, Кладово и др. (Марковић Ј. и Павловић М. 1995.)

Источна Србија је била насељена још у време праисторије о чему говоре многобројни трагови на некадашњим људским стаништима као што су пећински цртеж коњаника у Габровници код Књажевца, трагови неандерталског човека на локалитету „Пећурски камен” код Сокобање, налазишта неолитског човека у Лепенском Виру и Власцу и др.

Антички хроничар Плиније (II век н.е.) бележи овај простор као део римске провинције Мезија у којој живе Мези, Трачани, Дарданци, Трибали, Тимахи. У Зајечару је у III веку рођен римски император Гај Валерије Максимилијан о чему сведочи и археолошко налазиште Феликс Ромулијана – царска палата.

Од пропасти Римског царства у прошлости Источне Србије разликовали су се периоди византијске, бугарске, српске и турске управе. У савезу са Угарском, Стефан Немања осваја ове крајеве у борбама 1182-1183, када је удружена српско – угарска војска освојила област Ниша, Пирота и продрла до Софије. У XIV веку Турци освајају ове крајеве и за собом остављају вредне трагове материјалне културе (тврђава у Кладову, Пироту...).

Пирот је за време турске владавине био важно саобраћајно место на Цариградском друму, а по потреби и војна постаја и коначиште или сабиралиште турске војске. У другој половини XVII века 1761. године основана је Нишавска, односно Пиротска епархија, са седиштем у Пироту као засебна целина у саставу Софијске митрополије. Криза и пропаст Првог и Другог српског устанка имали су тешке последице и у овим крајевима. 1833. овај крај је коначно ослобођен и припојен Милошевој Србији. Ови крајеви су поново постали поприште крвавих борби са Турцима 1876. до коначног ослобођења 1878. године.¹

¹ www.istocnasrbija.rs

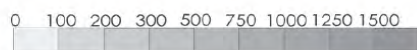
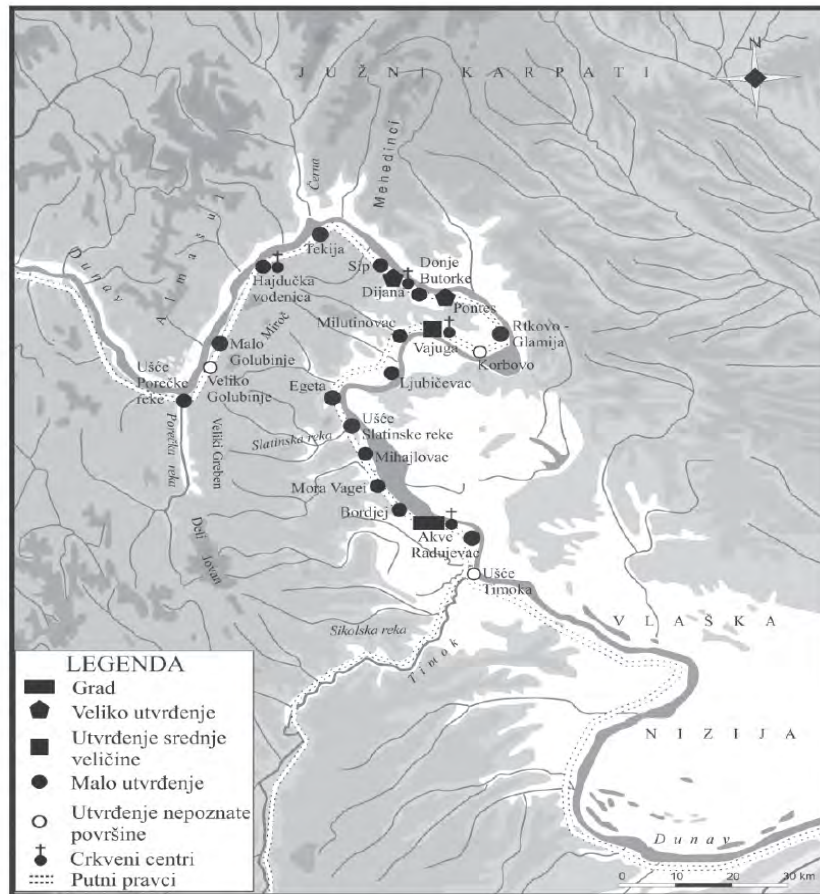
Карта 1. Регија Источна Србија
 Извор: www.tesla.rcub.bg.ac.rs

II КУЛТУРНИ ТУРИСТИЧКИ МОТИВИ

Источна Србија се одликује дугим континуитетом насељености. О томе сведочи велики број археолошких локалитета и трагова материјалне културе. Из комплекса многобројних споменика и трагова праисторијског и историјског наслеђа најзначајнији су:

1. Археолошки локалитети
2. Сакрални објекти (цркве и манастири)
3. Музеји и други културни објекти
4. Манифестације

III АРХЕОЛОШКИ ЛОКАЛИТЕТИ

Карта 2. Рановизантијска утврђења у Ђердапу
Извор: www.rajmirocki.blogspot.com

3.1. Лепенски Вир

Праисторијски локалитет на десној обали Дунава у Ђердапу, око 46 км југоисточно од Голупца, односно око 14,5 км северозападно од Доњег Милановца. Средиште једне од најзначајнијих праисторијских култура (култура Лепенског Вира), која је трајала од око 6700. до 5500. г. п.н.е. Овде су између 1965. и 1970. откривени једнствени археолошки и уметнички споменици: седам великих, суперпонованих насеља рибара и ловаца (Прото – Лепенски Вир, Лепонски Вир Iа-е, Лепенски Вир II), гробови који документују сложене погребне ритуале, оиље мајсторски израђених алатки од камена, кости и рога, разноврстан накит и монументалне скулптуре од камена. (Група аутора, 2005.)

Слика 1. Лепенски Вир – основа станишта
Извор: www.visitserbia.org

На основу броја станишта и гробова у најстаријем насељу (Прото – Лепенски Вир) може се поуздано закључити да се заједница која је у њему живела састојала од три до четири биолошке породице, тј. највише од двадесетак чланова. Овај број је усаглашен како са величином настањеног простора и приступачног терена тако и са традиционалним начином живота. Та ускаљеност проузроковала је, међутим, привредно – друштвени имобилизам, због чега се у

најстаријој фази културе Лепонског Вира још не запажају појаве које би битније разликовале ову културу од осталих истовремених култура Подунавља. Малобројност заједнице, ограниченост комуникација и свођење економски експлоатисане територије на непосредну околину насеља, неопходно успостављају привредно – друштвене односе који се заснивају на учешћу свих одраслих чланова заједнице у раду и коришћењу добара, једнаким обавезама и истим правима, на механичкој солидарности која је непријатељски расположена према сваком ауторитету и свим индивидуалним тежњама. Због тога је структура овог насеља још неартикулисана; покојници се сахрањују без одређеног реда, а све сировине се добијају из најближе околине. (Група аутора 1996.)

Архитектура Лепенског Вира особеног је стила, јер се у њој не појављују ортогоналне основе и вертикални зидови. Станишта у свих седам насеља имају основе у облику зарубљеног кружног исечка под углом од 30°-60°, пројектоване помоћу троуглаоног модула, и стрм кров који непосредно належа на основу. У пресеку симетрала страница основе увек јеу кречњачки под углављен велики облук; уз њега су осовински, према зачељу, учвршћене камене скулптуре (једна до три), а према прочељу велики кречњачки блокови и плоче, који формирају правоугаоно огњиште и укошене прагове. На основу облика и пропорција станишта

утврђено је да су градитељи Лепенског Вира располагали одређеним математичким знањима: антиципирани су питагорејске троугле, користили су се одређеном јединицом мере за разеравање свих дужи, знали су да деле те дужи на половине, умели су да раван одређују трима тачкама и да налазе тежиште уписаног и описаног круга у троугао. (Група аутора 1996.)

Слика 2. Некадашњи изглед насеља Лепенски Вир
Извор: www.poezija.6forum.info

Почевши од времена изградње Лепенског Вира Ib, у архитектуру је укључена и скулптура. У готово свим стаништима скулптуре су постављене иза огњишта где, заједно са жртвеником и каменим „столовима” који их окружују, формирају мала светилишта. Те скулптуре, редовно моделоване од циновских облутака, могу се разврстати у три групе: фигуралне скулптуре моделоване у натуралистичком и експресионистичком стилу, скулптуре на којима су приказане само сложене арабеске и аниконичне скулптуре. (Група аутора 1996.)

Иконографија фигуралних скулптура своди се на две теме: људски и животињски лик. Најстарије скулптуре приказују људску фигуру у целини и натуралистички, а скулптуре из светилишта Лепенског Вира Ic само људску главу, главу јелена, рибу и риболика бића, каткад у тзв. рендгенском стилу. Од времена изградње Лепенског Вира Id отпочиње нагло опадање скулптуре и у бројчаном и у обликованом смислу. Препород скулптуре везан је за изградњу Лепенског Вира II. У светилиштима овог насеља откривене су скулптуре које импресионирају својим димензијама и смелим обликованим поступцима. На неким скулптурама приказани су и детаљи тела, али увек сасвим стилизовано, због чега делују као аплицирани орнаменти. Сада се први пут моделује људска глава у натприродној величини. Због снажног акцентовања појединих црта лица (очи,

обрве) људски лик постаје „трансцеденталан”, тј. ранији натурализам уступа место апстрактно – експресионистичком стилу. Скулптуре моделоване у орнаменталном стилу документују сличне стилске порене. Орнаменти на најстаријим скулптурама, као и истовремене фигуралне представе, одликују се органском покретљивошћу и виталношћу, док касније постају непокретни, тврди и геометризовани. (Група аутора 1996.)

Архитектура и скулптура Лепенског Вира свакако су иконографска илустрација мита о настанку и судбини света, израз својеврсне космогоније и есхатологије, упечатљиво образложење прошлости, садашњости и будућности, једном речју – објашњење свих појава које су биле од виталног интереса за ловачко – сакупљачке заједнице средњег Подунавља у VII и VI миленијуму. (Група аутора 1996.)

У раздобљу између 5500. и 4500. г. п.н.е. на Лепенском Виру живе први подунавски земљорадници и стчари, који граде трошне полуукопане колибе од прућа и блата (насеље Лепенски Вир III) и производе разноврсно глинено посуђе, као и алатке од углачаног камена. У другој половини V миленијума Лепенски Вир је опустео; касније, у бакарно и бронзано доба, насељаван је у неколико махова, али само за кратко време. Крајем I века, Римљани су на Лепенском Виру саградили четвороугаону кулу.

Слика 3. Прародитељка, скулптура из светилишта

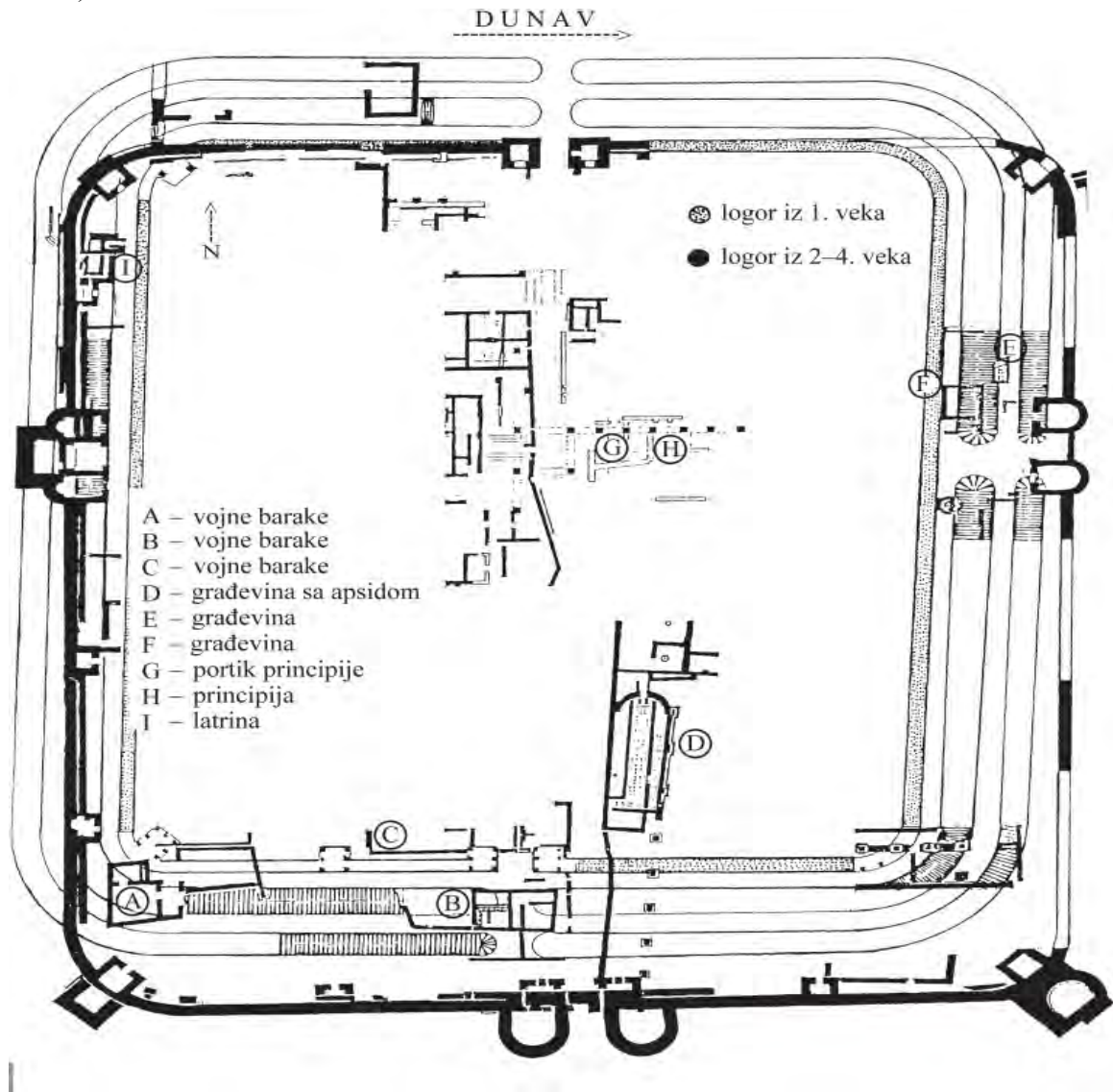
Извор: www.studyblue.com

Због изградње хидроелектране код Кладова и стварања акумулационог језера у Ђердапу, тераса Лепенски Вир је 1971. потопљена, а остаци праисторијског насеља Лепенски Вир I пренети су на оближњи плато. Ту је изграђена и музејска зграда, у којој су приказани резултати археолошких истраживања на Лепенском Виру и изложени најзначајнији археолошки налази, као и копије најлепших камених скулптура из светилишта насеља Лепенски Вир I и Лепенски Вир II, чији се оригинали налазе у Народном музеју у Београду. (Група аутора 1996.)

3.2. Дијана

Каструм Дијана убраја се у ред највећих и најбоље очуваних римских војних утврђења на горњомезијском лимесу. Налази се на стеновитој, благо узвишеној обали Дунава, око 2 км удаљено од Хидроелектране „Ђердап” I, поред пута Текија – Кладово. На локалитету је откривен жртвеник који је посвеће египатском божанству Тоту. Прво камено утврђење је четвороугаоног облика, димензија

140x134 м. План ове фортификације, коју је подигао Трајан, у основи је задржан све до краја антике. Поред бедемаи главних комуникација, капија, унутар утврђења лоцирано је неколико објеката карактеристичних за римска војна утврђења: главни штаб или принципија, делови војничких барака, житнице. Уз комуникацију која је водила ка јужној капији утврђења, откривена је велика грађевина са веома добро очуваним системом за подно загревање и пространим портиком. (Група аутора 1996.)

Слика 4. Скица некадашњег изгледа Дијане
Извор: www.studyblue.com

Према резултатима истраживања, овај логор подигнут је на простору још старијег утврђења које је подигнуто почетком I века, доласком првих војних формација на Дунав. Открићем одбрабених ровова и бедема поуздано је дефинисан ситуациони план ове фортификације из времена пре Трајанове владавине, као и њене димензије (110x95 м). По начину градње то је био дрвено – земљани логор

који је, овим бедемима, брањен шпицастим ровом (V пресека). Издвојене су две основне грађевинске фазе овог првог логора на Дијани. Најмлађа је из времена Домицијанових ратова са Дачанима. Као и каснији, трајановски каструм, имао је исту фортификациону схему: четвороугаону основу са заобљени угловима и кулама са унутрашње стране зида, дуж беодема и на сратешки важнијим пунктовима. Распоред главних објеката у његовој унутрашњости такође се поклапао са распоредом у каснијем каструму. (Група аутора 1996.)

Слика 5. Дијана

Извор: www.panacom.net

Следећа значајнија етапа у историји овог утврђења, у којој није било суштинских измена, везује се за династију Севера (III век). У доб касне антике, међутим, поред значајних интервенција на зидовима постојећих зграда и објеката, као и подизања нових, десиле су се радикалне измене основног плана: све куле су сада са спољне стране зидова, различитог облика, зависно од године када су подигнуте (углавно су четвртасте и варијанте кула U облика). Додавањем беодема који су водили до Дунава, са северне стране, фортификација је знатно увећана. На Дијани су стратиграфски забележена оба велика сукоба са варварским племенима: са Готима 378. и Хунима 443. године, када је утврђење претрпело велика разарања. (Група аутора 1996.)

Последња велика обнова, на истом габариту остварена је у време Јустинијана, у VI веку. Спољне куле, којима су затворене све капије осим јужне, сада су још монументалније. Зидови су имали карактеристичне слојеве

наизменично убациваних редова опека (обично пет), ради нивелације. Бедеми се удвајају и појачавају додавањем зидова са унутрашње стране, тако да на појединим местима достижу ширину и већу од 3 м. (Група аутора 1996.)

Уз фортификацију, са западне стране, развило се пространо цивилно насеље, а са јужне и источне – констатована је некропола од I до VI века. У подножју утврђења, око 100 м низводно, у самој стени, налазила су се два паганска храма, од којих је један, према жртвенику који је у њему нађен, био посвећен Јупитеру Долихену, у време цара Каракале, 211. године. (Група аутора 1996.)

Досадашњим истраживањима добијен је бројан и вредан археолошки материјал. Посебан значај има *Трајанова табла*, која сведочи о прокопавању канала да би се омогућила безбедна пловидба Дунавом на овом опасном месту услед бројних катаракти и која се датује у 101. годину. Поред осталог, она доприноси разјашњењу праве функције овога утврђења, које је бранило важан стратешки и привредни пункт. Наша ископавања су показала да уз пристаниште Дијана није губила значај током свих шест векова функционисања војне границе на Дунаву. Ово утврђење је дефинитивно напуштено после продора аваро – словенских племена, у време владе Маврикија Тиберија, крајем VI века. (Група аутора 1996.)

3.3. Трајанов мост и каструм Pontes

Трајанов мост налази се око 5 км низводно од Кладова, источно од села Костол. На десној обали Дунава штитило га је утврђење Понтес, а на левој – римски логор у Дробети (Турну Северин). (Група аутора, 1996.)

Мост је саграђен између 103 – 105. године п.н.е., у време између Првог и Другог рата цара Трајана са Дачанима. У исто време саграђено је и прво камено утврђење Понтеса. О градњи моста обавештавао је у свом спису, који је нажалост изгубљен,

градитељ моста архитекта Аполодор из Дамаска. Податке о осту, његовом изгледу и градњи записали су историчари Дион Касије и Полибије, као и византијски песник Цецес. Два последња писца сигурно су црпили податке из Аполодоровог списка. Према тим подацима, запажањима о кориту Дунава и резултатима археолошких ископавања знамо да је мост имао 20 стубаца и порталне напиступу, на

Слика 6. Остаци Трајановог моста

Извор: www.travel.rs

обе обале. Био је дуг више од 1100 м. Стубови у кориту Дунава су димензија око 18-19x33-34 м. Оријентисани су дужином управно на ток реке с кљунастим

додацима на предњој и задњој страни, којима је умањиван притисак. На местима где је корио дубље, ступци су грађени помоћу дрвених кесона од храстовине, чији су остаци установљени на румунској страни. Критичка анализа Прокопијевог текста и топографска запажања на терену показују да је Аполодор за време градње скренуо ток реке у рукавац који почиње код данашњег Фетислама – турске тврђаве западно од Кладова – и опет се спаја са Дунавом испред Мале Врбице, низводно од моста. Тако је већина стубова грађена на сувом. Горња конструкција моста била је од дрвета, темељи стубаца и портала били су од веома тврдог цемента, направљеног од шљунка утиснутог у малтер. Изнад тога постављени су редови опеке, а стабло стубаца такође је имало језгро од малтера, оплаћеног опеком и тесаницима. Да би се постигла већа чврстина, примењени су „роштиљи”, подужно и попречно постављене дрвене греде које су пролазиле кроз језгро. Не зна се када се мост срушио. То се вероватно догодило пошто су пропала четири ступца које је Аполодор фундаирао на пешчаном спруду, ближе румунској обали. Два ступца на румунској страни срушена су 1909. године ради лакше и безбедније пловидбе Дунавом. Преостали ступци у кориту снимљени су сонаром у време ископавања. (Група аутора, 1996.)

Слика 7. Трајанов мост
Извор: www.vlasi.net

Кастел Понтес постојао је пре Трајана. Откривени су остаци земљаног бедема са унутрашњим потпорним делом у сухозиду, као трагови палисада. У унутрашњости су се налазиле дрвене бараке за смештај војске. Изгледа да су постојале две фазе ове грађевине од којих је каснија – из времена Домицијана (81 – 96) или почетка градње моста, док се ранија не може ближе временски одредити.

Камени кастел био је офанзивног типа. У унутрашњости, ближе северној страни, налазила су се принципија, штапска зграда с магацинима оружја и мањим светилиштем са апсидом најужној страни. Те грађевине постављене су око централног дворишта с перистилом. Мање оправке извршене су на северном бедему, вероватно после неког напада варвара. Може се претпоставити да је то било у време ратовања цара Марка Аурелија (161 – 180) са Сарматима. У време Септимија Севера (193 – 211) или Каракале (211 – 217) логор је обновљен, као и принципија на истим основама, али у новој техници са употребом опека. Нема трагова неких захвата у доба Аурелијана (270 – 276) и губитка Дакије. Значајни захвати учињени су под Константином Великим (311 – 337). Тада је, поред осталог, преуређена јужна капија и саграђена житница (*horreum*), која заклања источну капију а подигнута је изнад барака из северијанске епохе. После тога, организација логора битно је измењена. Напуштају се принципија, а у унутрашњости, делом и

изнад њих, подижу се зграде за становање, дрене конструкције, са основама од камена и ломљене опеке. Оне су служиле за смештај лимитана, што потврђује промене у организацији војске. Постоје три фазе градње лимитанских кућа, које су све уништене у пожару, што сведочи о нападима варвара. Једна од њих може се довести у везу с поразом цара Валенса код Адрианопоља (Једрене) 378. године. Последња фаза је везана за упад Хуна 443. године што је потврђено налазом новца у једној лимитанској кући, који је кован у тој години. Обнова под Јустинијаном (527 – 565) ограничена је само на мањи, југоисточни део каструма. Тада су укопане и многе јаме, које се напад секу, што потврђује постојање двеју фаза у VI веку. Крајем тог века кастел је дефинитивно напуштен. (Група аутора, 1996.)

Испред каструма, на дунавској обали према главној – северној капији постоји велика платформа од облутака утиснутих у малтер. Ту се вероватно налазио магацин за смештај грађевинског материјала у време градње моста, а касније је могло постојати и пристаниште. (Група аутора, 1996.)

У средњем веку обнавља се живот у унутрашњости напуштеног кастела. Постоје три фазе насеља са кућама грађеним од камена и дрвета, са пећима. Оне се датирају од краја VIII до X века. Насеље је вероватно страдало у време сукоба цра Јована Цимискија (969 – 976) с Бугарима или са Самуиловом државом. На северној страни и око моста налазила се средњовековна некропола, која је била у употреби до XV века. (Група аутора, 1996.)

3.4. Гамзиград – Felix Romuliana

Археолошко налазиште Гамзиград – Ромулијана налази се у источној Србији, недалеко од села Гамзиград, на територији општине Зајечар. Лоциран је на висоравни, са ри стране окружен природно усталасаним тереном, који чини плитки амфитеатар. Са северне стране висорава се благо спушта према Црном Тимоку. (Група аутора, 2007.)

Гамзиград је још средином XIX века оцењен као велико и изузетно значајно археолошко налазиште. Геолози, историчари и археолози, који су у то време обилазили Србију, на различите начине су описивали и тумачили „остатке једне од највелелепнијих грађевина прохујалих времена”, које су учили на овом месту. Један од њих, аустроугарски путописац Феликс Каниц својим цртежима из 1864. и 1869. године, желео је све да увери како се ту налази „једна од највећих и најочуванијих Римских грађевина у Европи”. (Група аутора, 2007.)

Крајем XIX века некадашње романтичарско усхићење пред развалинама древног града, уступило је место уздржаном, строго рационалном просуђивању, па је Гамзиград протумачен као војни логор, или седиште управника околних рудника. Та упрошћена представа о Гамзиграду одржала се све до средине XX века, до почетка систематских археолошких истраживања 1953. године. Ископавања која су тада започета и трају до данас, показала су да је Гамзиград паскошна палата, један од најрепрезентативнијих и најсложенијих споменика римске дворске архитектуре. (Група аутора, 2007.)

Потврда тезе да је реч о репрезентативној палати добијена је 1984. године, када је у југозападном делу палате унутар грађевине која је истраживана, као секундарни налаз откривен фрагмент архиволте од туфопешчара, са уклесаним

натписом FELIX ROMULIANA. Тај налаз сврстава Гамзиград у ред царских резиденција, у категорију споменика римске дворске архитектуре, којој припада и Диоклецијанова палата у Сплиту. (Група аутора, 2007.)

Овај археолошки налаз употпунио је и потврдио историјске изворе који су, када је реч о Ромулијани, релативно шкрти. Спомиње се у делу *Epitomae*, непознатог писца из око 360. године, приписаном Аурелији Виктору, и у Прокопијевом делу *De Aedificiis*, насталом око 555. године. Псеудо Аурелије Виктор наводи податак да је римски император Галерије (Цезар од 293. до 305. године, Август од 305. до 311. године) рођен и сахрањен у Приобалној Дакији и то у месту које је по својој мајци Ромули назвао *Romulianum*. У прокопијевом делу Ромулијана је поменута само узгредно, у списку кастела, које је Јустинијан обновио у области града Аква (*Aquae*). (Група аутора, 2007.)

Још један доказ који је потврдио атрибуцију утврђеног дворца Ромулијана римском императору *Gaius Valerius Galerius Maximianus*-у и његов значај као царске резиденције било је откривање порфирне главе 1993. године, портрета са царским инсигнијама, која је несумњиво припадала скулптури цара изведеној у натприродној величини. (Група аутора, 2007.) Циљ израде статуе је да овековечи Галерија као богомданог императора који после тријумфа над Персијанцима задобија власт над целим космосом. Поред тога што је статуа приказивала императора у надприродној величини, он је у левој руци држао Земљину куглу, и то у тренутку када га богиња победе Викторија крунише тријумфалном круном, украшеном драгуљима и попрсјима тетрарха. То је приказ самоувереног императора, и то у порфиру, најтврђем и најпостојанијем камену.²

Споменички комплекс Ромулијане првобитно је обухватао само утврђену палату. Међутим, након археолошких истраживања обављених између 1989. и 1993. године, која су се простирала на оближњем брду Магура, комплекс је проширен и на тај простор. Ископавања су показала да је Магура својеврсни свети брег и да је од праисторијског доба њен врх био место највећег поштовања и да су управо ту римски цар Галерије и његова мајка Ромула сахрањени и уврштени међу богове. Магура је висок издужен гребен, преко чијег је превоја на северној страни водио главни пут за Ромулијану. На месту са кога се она сагледава у целисти откривени су 1990. године остаци монументалног тетрапилона, а јужно од њега на врху Магуре нађена су и истражена два тумула и два маузолеја. Откривени остаци су, доказано је, у непосредној просторној, историјској и функционалној вези са утврђеном палатом. (Група аутора, 2007.)

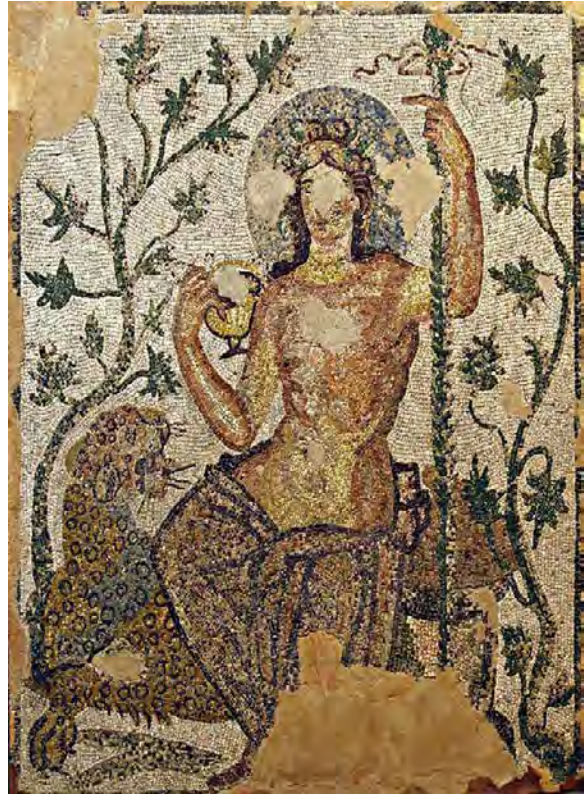
Архитектонски комплекс Гамзиград – Ромулијана подигао је, дакле, римски цар Гај Валерије Галерије Максимилијан, наследник цара Диоклецијана у раздобљу друге тетрархије, крајем III и почетком IV века. (Група аутора, 2007.)

Повод за подизање те утврђене палате налази се у програму тетрархијског облика владавине. По том идеолошком програму планирано је да цар сиђе са престола након двадесет година владавине и да се прослављањем *vicennallia* повуче у мировину. Галерије је владао по узору на свог идеолошког оца и цара претходне, прве тетрархије – Диоклецијана. Стога је планирао подизање палате окружене утврђењем у крају из којег је потицао, у којој је намеравао да проведе остатак живота. (Група аутора, 2007.)

² www.nadgradnja.wordpress.com

Слика 8. Император Галерије
Извор: www.atlasobscura.com

Слика 9. Мозаик бога Диониса
Извор: www.arheo-amateri.rs

Слика 10. Некадашњи изглед Ромулијане
Извор: www.lupa-romana.de

Изградњи утврђене палате, Галерије се могао посветити тек након велике победе коју је извојевао над персијским краљем Нарзесом 298. године. Тада је са титулом цезара, наследника и усвојеника Диоклецијановог, предузео прве градитељске подухвате у месту из кога је потекао у *Dacia Ripensis*, данашњој источној Србији. Галерије је утврђење назвао Ромулијана по имену своје мајке Ромуле, која је била родом Дачанка. Из времена првих градитељских активности потиче унутрашње утврђење комплекса, палата у северозападном делу и мали храм. (Група аутора, 2007.)

Слика 11. Остаци некадашње раскошне палате
Извор: www.opusteno.rs

Након смрти Констанција Хлора 306. године, Галерије је постао најмоћнија фигура тадашњег римског царства. Са тог положаја, започето утврђење деловало је исувише скромно. Тадашње градитељске активности су напуштене, а започиње се са градњом знатно монументалнијег и репрезентативнијег утврђења које обухвата већ изграђен простор. Том времену обновљених градитељских делатности припада велики храм посвећен Јупитеру, у јужном делу утврђења. Нову градитељску активност одликује још већа раскош у декоративним елементима пуним симболике, изведеним у разноврсним материјалима. (Група аутора, 2007.)

Тачно време настанка меморијалних објеката на брду Магура, није могуће одредити. Галерије је за своју мајку и себе подигао два маузолеја поред којих су саграђени консекративни споменици у облику тумула. Консекративни споменици су везани за чин апотеозе, симболичног уздицања међу богове. На основу археолошких налаза утврђено је да је обављен чин ритуалног спаљивања. (Група аутора, 2007.)

Након Галеријеве смрти, 311. године, у палати се наставља живот, али без царског церемонијала. Простори палате и других објеката бивају преуређени и добијају нову намену. То тихо пропадање, трајало је до средине V века, када је са продором хришћанства престола дворана палате преобликована у тробродну базилику. Тада је уз источну фасаду палате подигнута једна грађевина са атријумом у средишту, уз коју се налази апсидални простор са малим мермерним базеном, највероватније крстионицом. Поједине куле одбрамбеног система биле су

претворене у својеврсне занатске центре, који су производили предмете неопходне за живот нових становника палате. (Група аутора, 2007.)

Археолошки откривени налази потврђују да је Ромулијана у том периоду била значајно сеоско насеље, а можда, чак и боравиште неке угледне личности са двора. Средином V века дошло је до великих разарања и пожара, вероватно услед најезде Хуна. Током друге половине V и у VI веку Ромулијана је обновљена, али никада у некадашњој лепоти. Грађевине које су подизане биле су скромнијих димензија и лошије технике градње. (Група аутора, 2007.)

У време владавине византијског цара Јустинијана било је обимнијих градитељских захвата. О томе сведоче извори, наводећи Ромулијану као један од градова које је Јустинијан обновио. Из тог доба потичу значајније преправке постојеће архитектуре и организације простора. Монументална тробродна базилика са черворолистом крсионицом, подигнута је на простору палате, негирајући тадашњу грађевину и изузетно лепе мозаике, који су се у њој налазили. Тада је вероватно и потпуно напуштена источна капија, а као главни прилаз почела је да се користи западна капија. Бројни елементи архитектонске декоративне пластике са Галеријеве палате и храмова добијају секундарну функцију и користе се као грађевински материјал. (Група аутора, 2007.)

Почетком VII века, услед учесталих упада Авара и Словена, тадашње становништво се раселило и простор је опустео. Остаци некадашње палате поново су били настањени тек почетком XI века, када је у њеном источном делу основано мање средњовековно насеље, што потврђује откриће некрополе на простору источне капије. (Група аутора, 2007.)

Археолошко налазиште Гамзиград – Ромулијана, Галеријева утврђена палата и меморијални комплекс, представљају јединствену архитектонску и просторну композицију грађевина насталих према сложенем идеолошком и култном програму. Оба програма, настала су као производ схватања облика царске владавине представљене у личности цара и њихове повезаности са античким божанствима. (Група аутора, 2007.)

Остваривање програма спроведено је грађењем изузетно монументалног и репрезентативног утврђења, које обухвата скуп грађевина различите намене. Грађевине унутар бедема програмски су груписане и повезане са личностима цара Галерија и његове мајке Ромуле. Такав композицијски склоп утврђења и објеката резиденцијално – култног садржаја, јединствен је пример архитектонске композиције римског градитељства. Меморијални комплекс на оближњем узвишењу, иако просторно издвојен, чини неодвојиву целину са утврђеном палатом. (Група аутора, 2007.)

Изузетност тог културног добра је у томе што представља једини пример грађевинског комплекса те врсте из доба друге Тетрархије. Знатно се разликује од сличне просторне целине прве Тетрархије, Диоклецијанове палате у Сплиту, а по уметничким донетима изведених мозаика и декоративне архитектонске пластике, представља врхунска достигнућа касне антике. Особеност целог комплекса чини изражена симболика, тетрархијска и култна, спроведена доследно архитектонским и декоративним ређењима грађевина. (Група аутора, 2007.)

Положај тог комплекса на простору некадашње *Dacia Ripensis*, указује на значај који је некада придаван том простору у оквиру културне и политичке сфере

Римског царства. У касној антици, центри моћи померају се са запада на исток, тако да је тај простор подједнако под западним и источним креативним утицајем, што се огледа у слободнијем обликовању простора и појединачне архитектуре. (Група аутора, 2007.)

Посебност тог археолошког налазишта у односу на културна добра сличног карактера из периода позног Римског царства, лежи у томе што је Галеријева утврђена палата једино културно добро те врсте које је могуће плански и систематски истраживати. Археолошки, историјски, уметнички подаци, који су добијени досадашњим, само делимичним истраживањем тог простора, наговештавају богатство информација о градитељу и животу на тим просторима у касној антици. (Група аутора, 2007.)

3.5. Трајанова табла

Tabula Traiana је натпис уклесан у стени поред Дунава, у Ђердапској клисури, 2,5 км узводно од Текије, посвећен римском цару Трајану. Део је групе античких споменика на римском путу којем припадају и остаци моста којег је Трајан саградио преко Дунава. Трајанова табла је дугачка 3,2 м и висока 1,8 м и првобитно је била постављена на 1,5 м изнад римског пута поред Дунава. Табла је, заједно са делом пута, 1969. исечена и по вертикали премештена на виши ниво да би се заштитила од подизања нивоа Дунава до кога је дошло после изградње Хидроелектране „Ђердап I”.

На основу натписа претпоставља се да је део ђердапског пута у Доњој клисури изградио Трајан у оквиру припрема за рат против Дачана, односно да је 100. године

Слика 12. Трајанова табла

Извор: www.vreme.com

завршена та последња, најтежа деоница. Ипак се са сигурношћу не може утврдити да ли је Трајан изградио или само обновио пут у Доњој клисури, чији су остаци регистровани на више места: код Пецке Баре, код Хајдучке Воденице непосредно уз Трајанову таблу и нешто низводно од овог места. Изградња римског пута и великог броја утврђења показује значај Ђердапа за Римску империју, све до коначног освајања Дакије почетком II века. Изградња пута, који се простирао уз сам Дунав, била је условљена потребама брже и

безбедније пловидбе.

Натпис на табли је у пољу облика *tabula ansata*, уклесан у шест редова, али се данас јасно читавају само три. Од њене богате рељефне декорације очуван је једино фриз са представом орла, као и фигуре крилатих генија. Испод натписа је фигура која клечи, вероватно Данубиус, а изнад је надстрешница са касетираном

таваницом. Касете су украшене розетама и представама орла са раширеним крилима, док је са стране рељефни приказ два делфина.

У преводу са латинског, на Трајановој табли пише: „*Император цезар, син божанског Нерве, Нерва Трајан Август, победник над Германима, велики понтиф, четврти пут постављен за трибуна, отац домовине, конзул по трећи пут, планине је исклесао и поставио греде од којих је направљен овај пут*”.³

3.6. Равна – Timacum Minus

Timacum Minus (други називи: Равна, Кулине, Градиште) је археолошки локалитет који се налази поред насеља Равна, 8 км северно од Књажевца у Зајечарском округу, на левој обали Белог Тимока, на римском путу Naissus – Ratiaria. Равна је најстарије војно утврђење у тимочкој области, које се датира у периоду између I и VI века.

Прва археолошка истраживања вршена су између 1899. и 1902. године под вођством Антуна фон Премерштајна из Аустријског археолошког универзитета. Савремена ископавања почела су 1975. године под покровитељством Археолошког института из Београда и Завичајног музеја из Књажевца. Систематским истраживањима утврђено је постојање тврђаве, насеља са термама и некропола.

Слика 13. Тимакум Минус
Извор: www.androidvodic.com

Тимакум Минус – Равна је утврђење правоугаоне основе 110x138,5 м; настало је у I веку. Најстарије утврђење, било је саграђено од земљаних бедема, са дрвеним кулама на угловима и палисадом, окружено ровом. Тимакум Минус се помиње 78. године као седиште једне римске јединице – кохорте *I Thracum Syriaca*, која је пребачена у Горњу Мезију и којој је додељена *Cohors II Aurelia Dardanorum*. Обновом и доградњом утврђење Тимакум Минус добија куле у чије су зидове уграђени споменици са

оближње некрополе из ранијег периода. Утврђење од камена на приближно истом простору са заобљеним угловима са унутрашње стране, где су се налазиле четвороугаоне куле, саграђено је од тесаног камена и речних облутака у малтеру. На средини западног бедема смештена је капија (*Porta Principalissinistra*) ширине 3 м, са по једном кулом квадратног плана са стране, док је северни бедем имао једноставан пролаз (*Porta Decumana*) ширине 2 м. Унутрашњи простор утврђења

³ www.srbija.travel

Тимакум Минус био је испуњен различитим грађевинама (житница – хорреум, штабска зграда – принципа). Последња обнова утврђења је из доба цара Јустинијана. Тимакум Минус је тада био део унутрашњег лимеса заштите Римског царства од провале варвара. Карактеристично је да зидови појединих кула формирају троугао или петоугао са шиљастим завршетком на спољној страни. У средњем веку је на овом простору била велика некропола. Из сачуваних описа и планова види се да је доинантан положај заузимало утврђење са високим, добро сачуваним бедемима и кулама. У непосредној околини развијало се насеље од 20 ха, са објектима за становање, вилам, храмовима, термама... Тако парк Тимакум Минус – Равна обухвата неколико целина:

1. Тврђава (I – VI века н.е.) је служила као логор римске помоћне јединице – кохорте и примала је од 500 – 1000 војника, пешака и коњаника. Само утврђење је од настанка неколико пута дограђивано и четири етапе се могу видети на самим зидинама. Унутрашњост логора била је организована по уобичајеним римским нормама (укрштене под правим углом, капије са портицима на све четири стране утврђења), уз изузетак једне кружне грађевине, која је вероватно служила за обезбеђење и чување пијаће воде.
2. Терме потичу из II века н.е., а преправљане су у IV веку. Почивају на систему стубића који су држали под, а између њих је струјао топао ваздух из ложишта и равномерно грејао просторије. Улаз у терме се налазио са источне стране и служио је као гардероба, а обухватале су још и млако загрејану просторију и две јаче загрејане просторије са по једним ложиштем, као и хладно купатило са мањим базеном. Терме су биле омиљено место за састајање војника и налазе се на обали Белог Тимока, стотинак метара од тврђаве, а на југозападном углу утврђења регистровани су остаци још једног римског купатила.
3. Лапидаријум – археолошки парк се налази у школском дворишту у селу Равна и обухвата збирку величанствених камених споменика пронађених приликом археолошких истраживања у периоду од 1975 – 1990. године.⁴

3.7. Шаркамен

Слика 14. Шаркамен
Извор: www.arheo-amateri.rs

Шаркамен је смештен на 25 км од Неготина. Овај археолошки локалитет припада касноантичком периоду с краја III и почетка IV века. Први истражни радови започети су 1994. године, а познато је да Шаркамен припада римском периоду Тетрархија (владавина четворице). Укупна површина која се истражује и конзервира износи 25 хектара и на том месту налази се једна од ретких палата, саграђених ван Рима. Максимин Даја је рођен у

⁴ www.arheo-amateri.rs

беспућима приобалне Дакије, у околини данашњег Шаркамена, па је пожелео да као један од римских тетрарха у свом родном месту остави траг и сећање на себе. Тако је Гај Валерије Максимин Даја, попут Галерија који је изградио Феликс Ромулијану, у свом завичају почео да гради палату која је требало да представља његову величину.

Историчари су мислили да Максимин Даја царску палату због ране смрти никада није завршио, међутим, археолози су под руководством академика Срејовића на локалитету Врело Шаркамен открили царску палату и гробницу жене високог ранга, која је припадала царској породици, што указује да је то била сестра императора Галерија, мајка Масимина Даје. На светло дана, после силних векова, изашло је 38 златних налаза, огрлице, прстење, плочице и златници, подни мизаици и фреске, вотивне плочице, а пронађени накит као да је поткрепио причу присутну међу становништвом овога краја да је ту некада била палата римског цара, рудници злата и сребра, ковница новца... У Шаркамену је пронађена једна од само четири царске палате које се налазе ван Рима. Царска палата баш као и данас, била је удаљена од трговачких путева, комуникација.⁵

3.8. Фетислам

Ова средњовековна тврђава, укупне површине око 18 ха, налази се на самој обали Дунава, на уласку у град Кладово, из западног правца. Чине је две фортификационе целине, Велико и Мало утврђење – Кастел, који је инкорпориран у већу, млађу тврђаву. (Кондић Ј. 2009.)

Велика тврђава – Велики град, како се још назива, највећих димензија 480x260 м, у основи је полигонална, касносредњовековна, бастиона тврђава, са 6 полигоналних кула – бастиона, повезаних бедемима, са зиданим пролазима, окружена воденим ровом, са контраескарпом ширине до 30 м и са покретним мостовима, испред све три главне капије. Изнад лучно засведених, главних улаза, Дунавске, Ороспи и Варош капије, током последње обнове и реконструкције,

Слика 15. Фетислам
Извор: www.travel.rs

постављени су почасни натписи, којима се велича султан Махмут II (1818 – 1839), у време када тврђава добија садашњи изглед. Унутар тврђаве су откривене и многе грађевине и објекти различите намене, за њену посаду, као на пример барутана и магацини, лагуми, хамам, џамија... Остаци моћних, чврсто зиданих водоинсталација, бунара и канала за водоснабдевање града и тврђаве, могу се и данас видети у оближњем залеђу.

⁵ www.arheo-amateri.rs

Старија знатно мањатврђава типа кастела (Мало утврђење), правоугаоног облика, укупних димензија 90x60 м, заузима највиши део терена близу обале. Састоји се из горњег и приобалног дела. На угловима су и данас високо очуване њене двоспратне, кружне куле, повезане бедемима са зупчастим врхом. У склопу ове тврђаве је и барутни магацин. Око утврђења је водио ров, у нижим деловима увек испуњен водом. Инкорпорирана је у северни бедем млађе, велике фортификације. (Кондић Ј. 2009.)

Овај средњовековни положај, као и читава Регија, имао је бурну историју, често мењајући господаре, који су га рушили и обнављали и прилагођавали својим војно – стратешким потребама. Од 1818 године, током прве половине XIX века, представљала је турскоупориште. Тврђава је напуштена 1867. године када су је Турци, као и остале утврђене градове, предали Србији. (Кондић Ј. 2009.)

3.9. Сокоград

Слика 16. Сокоград
Извор: www.selo.co.rs

У кањону реке Моравице, око 2 км источно од Сокобање, на стрмом и скоро неприступачном узвишењу налазе се остаци срењовековног утврђења. Утврђење је неправилне основе, већих димензија и вероватно је подигнуто на темељима античких грађевина.

Састоји се од Доњег и Горњег града. Доњи град је углавном разрушен, сам делова бедема, четвороугаоне куле и главне капије која је најбоље очувана. Горњи град – цитадела је на стеновитом гребену који је одвојен од Доњег града. У оквиру Горњег града налази се

највиша четвороугаона кула са пушкарницама. Око ње је дубљи прокоп. Постоје још две правоугаоне куле, нешто ниже, повезане дужим зидом који је имао отворе за топове. Улаз у Горњи град био је кроз доњу кулу. Очувана је и цистерна за воду, засведена каменом и усечена у стену. У њој су нађене керамичке цеви за довод кишнице.

Утврђење је грађено током XIII и XIV века да би већ почетком XV века, тачније 1412., било опустошено и уништено од стране одметника Мусе. Постоје подаци да га већ следеће, 1413. држе Турци. Археолошка истраживања су вршена 1980 – 1982. године.

Нема поузданих података о његовом настанку... Извесно је да се ради о средњовековној тврђави израђеној на темељима утврђења из четвртог до седмог века. Помиње се у биографији деспота Стефана Лазаревића, а порушен је током борби за турски престо које је водио султан Муса против одметника Хануз бега

1413. Муса, познатији као Муса Кесеџија, помиње се и као главни кривац за рушење Цркве Свете Петке недалеко од излетишта Лептерија.

За Сокоград се вежу мноштво легенди и прича, али у народу је остала прича о девојци Лептерија која је била кћи неименованог владара Сокограда и Жупана, сина господара Врмџанског града. Наиме, Жупан се загледао у Лептерију и договорио се са њом да са својом дружином дође по њу у подножју Сокограда да би је одвео код себе у Врмџански град како би се њоме оженио. Када је Жупан дошао по Лептерију и повео је са собом, Лептеријин отац је приметио да је Лептерија нестала, и послао своје војнике по њу и наредио да ако је нађу, убију је. На данашњем месту и излетишту званом *Лептерија* су је војници сустигли и ту је убили тако да је то место по овој легенди и добило назив, а Жупан од туге и бола за својом драганом је скочио у најдубљи вир и удавио се, а то место се данас зове плажа *Жупан*.⁶

3.10. Пиротски град – Кале

Пиротски град је зидано војно утврђење подигнуто уз десну обалу Бистрице, на издвојеној стени код узвишења Сарлах. Чине га три спојене целине: Горњи, Средњи и Доњи град. Горњи град је подигнут током последњих деценија XIV века, у време кнеза Лазара, а Средњи у периоду владавине деспота Стефана Лазаревића. Горњи град је издуженог полигоналног облика у правцу запад – исток, димензија 50x35 m. Према странама света постављене су правоугаоне куле, а у оквиру северног бедема, на врху стене подигнут је донжон. Лица бедема и кула су од ломљеног притесаног камена са уметнутим уломцима античких опека. Средњи град има елипсоидни облик, димензија 70x60 m, и степенасто се спушта на подножје издвојене стене, јужно, источно и северно уз Горњи град, али без грађевинске везе са њим. Бедеми Средњег града изграђени су од ломљеног камена у неправилном

Слика 17. Пиротски град – Кале
Извор: www.tt-group.net

слогу, са језгром од трапанца. Доњи град, димензија 180x130 m, изграђен је у равници, као неправилни правоугаоник у правцу југозапад–североисток. Имао је три капије: Нишку, Стамбол и Књажевачку, а неопходна одбрана ојачана је зиданим воденим каналом, ширине 5–6 m. У Нишкој капији Доњег града пронађена је мермерна плоча са натписом: „Војни командант Рахим - паша обнови овај град 1804”.⁷

⁶ www.arheo-amateri.rs

⁷ www.spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs

3.11. Голубачка тврђава

Голубачка тврђава је један од најбоље очуваних средњовековних градова на тлу Србије. Налази се 4 км источно од Голупца, пред улазом у Ђердапску клисуру. Није познато када је саграђен, али се од XIV века чешће помиње у изворима као поприште великих борби, после којих је мењао господаре. Године 1337. био је под влашћу Мађара, а Турци су га освојили одмах после Косовске битке и задржали га до 1402. Од тада до 1427. био је у власти деспота Стефана Лазаревића. Заповедник тврђаве војвода Јеремија предао је град Турцима уместо Мађарима, како је било предвиђено уговором. Сегединским миром 1444. Голубац је уступљен деспоту Ђурђу Бранковићу, да би 1458. опет припао Турцима. Крајем XVII века и између 1718. и 1739. био је под влашћу Аустријанаца, а затим су га све до 1867, с мањим прекидом за време I српског устанка, држали Турци. (Група аутора, 2005.)

Стратешки изузетно значајан, град је лоциран на терасастим стенама узвишења изнад десне обале Дунава, са неправилном основном прилагођеном терену. Да би се обезбедила ефикаснија одбрана, град је унутар бедема зидовима преграђен и подељен на неколико целина. Укупно има девет кула постављених на различитим нивоима, од којих је *донжон*, доле вишеугаон а горе цилиндричан, најистакнутији. Остале куле, које имају зупце и стрелнице, са градским бедемима постављене су лепезасто у два реда. Подигнуте у доба ратовања хладним оружјем, куле су првобитно имале квадратну основу. Ради боље заштите од бомбардовања топовима три куле у склопу спољног бедема ојачане су заобљеним или вишестраним зиданим конструкцијама. У доњем делу града, на самој обали Дунава, налазила се палата, а узводно од ње Турци су саградили ниску осмострану кулу да би град заштитили са западне стране и обезбедили мање пристаниште. Главни улаз у тврђаву био је на западној страни. (Група аутора, 2005.)

Слика 18. Голубачки град
Извор: www.srbija.superodmor.rs

IV ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ

4.1. Благовештење Горњачко

Слика 19. Манастир Благовештење
Извор: www.fotografijesrbije.blogspot.com

Дуго се говорило да кроз Горњачку клисуру могу да прођу само река Млава и ветар горњак. Касније, војске и пустињаци створили су овде своја утврђења и духовна боравишта. Први, да би осигуравали пут од Београда према Видину, а други да би нашли духовни мир у крају „окожном мистериозно - свечаном тишином”.

Данас, улазећи у Горњачку клисуру путем од Петровца на Млави према Жагубици, изнад пута, сачувани су и конзервирани остаци некада великог духовног центра, манастира Благовештење. У њему је боравило од четрдесет до четири стотине монаха. Легенда каже да се на овом месту, у стени првобитно налазила испосница Светога Саве. Према предању које је забележио Феликс Каниц „у њој је живео и молио се велики светитељ, ту је бучној Млави наметнуо нему тишину, да му не смета кад чита свете књиге и отада она тамо тече

мирно и бешумно, с површином као огледало...” Сметра се да је ова испосница доградњом, касније претворена у манастирски храм посвећен Благовештењу Пресвете Богородице. Ктитор је био деспот Стефан Лазаревић, који је овде имао и своју резиденцију, а број становника кретао се и до четири стотине. Постао је ово још један центар у коме су се писале и преписивале књиге, под окриљем Ресавске школе манастира Манасије. (Поповић Т. 2010.)

Оскудни записи помињу овај манастир први пут 1420. године, говорећи о калуђеру Висариону, становнику ове светиње, па се на основу овог и осталих података сматра да је подигнут крајем четрнаестог и почетком петнаестог века. О деловању манастирског братства и његовој судбини за време бурних дана кроз које је пролазило ово подручје мало се зна. Остаје само чињеница да су и овај, као и многе друге манастире Турци опљачкали и порушили. (Поповић Т. 2010.)

4.2. Црква Свете Богородице – Доња Каменица

Слика 20. Црква Свете Богородице
Извор: www.panoramio.com

Нема је лепше од Гургусовца до Цариброда! Тако се некада говорило о Цркви Свете Богородице, у Доњој Каменици. Дивили су се њеном, за наше прилике необичном изгледу, високим звонницама, разноврсним мотивима живописа. Данас, пролазећи путем који подсећа на онај из бремена када су Књажевац и Димитровград имали поменуте имена, нађе се само понеко ко пожели да се подсети бремена када је овде, као и у суседном манастиру Свете Тројице, према Горњој Каменици, бујао духовни и просветитељски живот, када су то били центри писмености и очувања традиције, где је некадашња властела имала своје Слика уточиште. (Поповић Т. 2010.)

О њеним оригиналним грађевинским решењима

путописци, а и стручњаци имали су потпуно опречна мишљења. Док су је једни истицали као јединствен пример, други су говорили о „непогођеним сразмерама”, „да торњеви заклањајући куполу чине да је више налик на тврђавску кулу, него на црквену грађевину”, да је могла бити више украшена цевастим опекама, као што је то чињено „у Месембрији, на Црном мору” (Несебар)... Такође је било доста полемика и око тога, на кога се односи натпис „Михаил деспот”, уграђен у декоративни мотив живописа. (Поповић Т. 2010.)

Ако би ктитор био Михаил, син бугарског цара Јована Александра, који се помиње и као цар, црква и живопис би припадали крају четрнаестог века. Ипак, већина истраживача се слаже да је цркву сазидао непознати бластелин из бидинског кнежевства, у време деспота Михаила, сина цара Михаила Шишмана, који је погинуо у бици на Велбужду, 1330. године. Сви закључци доносе се на основу карактеристика живописа, али и откопаних остатака осталих грађевина које су опасивале цркву, око које је бероватно постојало заштитно утврђење. (Поповић Т. 2010.)

Оскудне податке из литературе не можете много допунити ни приликом посете овом споменику, јер је црква закључана, а „кључ је код некога ко обично није ту”. Остаје вам да се сами дивите, процењујете и оцењујете бредност очуваног културног блага и размишљате о „заборављеној цркви на сред села”, иако на једној нечитљивој, металној плочици вероватно пише да је „овај споменик под заштитом државе”. Живопис се не може видети кроз уске отворе. Једино вам остаје да на слепо, као да снимате ноћу, направите фотографије, на којима ћете видети богатство, очуваност и тематику сликарских мотива, које је радило неколико мајстора. (Поповић Т. 2010.)

Преко пута цркве је стара школа, стара чесма и још неколико споменика, од којих је један посвећен изгинулим у свим ратовима, од 1912. до 1945. године. Доња Каменица се напушта са жељом и уверењем да ће сви ови споменици бити очувани, а прекрасним торњевима Богородичине цркве остаје да и даље стреме ка небеским висинама, чекајући! (Поповић Т. 2010.)

4.3. Манастир Света Богородица – Сићево

Листајући Летопис манастира Сићевачког, са храмом посвећеним Ваведену Пресвете Богородице, поред тога што ћете сазнати да је смештен у атару села Сићево, да је од њега удаљен на пола сата пешачког хода, да се до њега може доћи удешеном путањом од Нишаве за петнаест минута, да у дворишту има једна стара чесма са хладном, чистом водом, прочитаћете и податак да је „по своме положају манастир врло здраво место, које је за препоруку нервно оболелим људима”. Доласком у манастирску порту осетићете блафотворни мир и спокој, као да нисте само неколико километара удаљени од буке са асфалтне пута и железничке пруге. Обновљена чесма благотворног, непресушног извора својим жуборењем даје утисак као да се налазите поред брзог планинског потока. Уређене цветне стазе, коначи и љубазне монахиње, остављају вас у уверењу да је овде право место за посвећење молитви и духовном животу оних који су на то позвани. (Поповић Т. 2010.)

О постанку манастира нема много тачних и потпуних података. Зна се да је прву цркву подигао краљ Милутин почетком 14. века, на обали Нишаве. Народ каже да је црква „прелетела на скровитије место, јер су је Турци често скрnavили.” Може се додати и запис из једног старог инвентара где пише да је: „Црква од тврдог материјала и живописна. Подигли су је браћа Мрњавчевићи, 1647. године.” У олтару, испод иконе код северних брата стоји потпис: „Бојадисац зуграф Газнедра”. То је веома леп и очуван живопис, који је 1921. године обновио иконописац, руски уметник Василије Г. Рудановски. Целокупно фреско-сликарство овог храма заснива се на српској традицији 14., 15. и 16. века и изузетно је очувано, с обзиром да је ово једини храм у нишком крају који је потпуно очуван, упркос турској окупацији и рушењима. (Поповић Т. 2010.)

Било је више обнова ове светиње. Од оне када су је „браћа Симон и Живко пренели на рукама, камен по камен”, па следеће, 1875. године залагањем попа Петра, до 1921., када „Господин Порфирије Иљчински – Рус уложи много труда и бриге те је оправи... пошто ју је примио у врло запуштеном стању.” (Поповић Т. 2010.)

Слика 21. Манастир Свете Богородице
Извор: www.srbija.superodmor.rs

Руски мајстори осликали су и нови иконостас 1928. године, пошто је стари био уништен и спаљен. Од првобитног материјала од кога је црква грађена сачувана је само једна греда, која данас спаја јужни и северни зид. (Поповић Т. 2010.)

4.4. Манастир Витовница

Слика 22. Манастир Витовница
Извор: www.forum.vidovdan.org

Тамо где се река Витовница појављује из клисуре зване Скоп, налази се извор Светог Јована Крститеља, а изнад „на возвишеном месту”, крај једне стене која „за обграду служи” налази се манастир Витовница, са црквом Успења Пресвете Богородице. На стени се налазе остаци порушених капела и у близини пећина у којој су се подвизавали први монаси из овог краја. До овог места сраслог уз планину, реку и стене, долази се питомим валовитим пределом, путем који се од Петровца на Млави одваја према селу Мелница. Манастир и истоимено село, свакако су добили имена по реци Витовници, а река вероватно по имену воденичког точка (витл, вит’о), који покреће вода и по коме се мери снага воденице. Имали „мелницу са два витла” некада је било велико богатство и сигурно је да је таквих у овом крају било

много. Због тога је мала, али значајна и горопадна река одредила имена села и предела у овом крају. (Поповић Т. 2010.)

С обзиром да се ова светиња звала и Вителница, Витеоница, Витомница и Витаоница, многима је блиско и друго објашњење, које каже да је манастир добио име од назива за гостионицу (виталница), у којој се вита – обитава, борави, живи. Овоме је потребно додати да се манастир у средњем веку називао виталиште инока, што би означавало место где обитавају монаси (обитељ). (Поповић Т. 2010.)

Манастир Витовница је задужбина краља Милутина, основан крајем тринаестог века. Подигнут је у знак захвалности за победу над бугарским одметницима, татарског порекла, Дрманом и Куделином, који су годинама харали

овим крајевима. Претпоставља се да је тако означена и крајња граница српске државе тога времена. Ипак, неки подаци указују да је на овом месту и раније био храм, који је порушен и да је краљ Милутин подигао нову светињу на темељима старе. То би такође значило да су српски бладачи и раније држали ове крајеве, јер, зашто би, иначе, у Студеничком типичу писало, да се ктитору за годишње парастосе риба мора доносити из Дунава и Зете. (Поповић Т. 2010.)

Додатну забуну о настанку Витовнице уноси и запис на камену, узидан лево од улаза у цркву, на коме је јерменским и старосрпским словима исписан текст, који у преводу гласи: „У име Оца и Сина и Светога Духа, Влада, син Бабугов постави тај Божји храм у спомен апостолу Јакову и Петру, године 6726.” Ако је поменута година, записана на каменој плочи 1218, а вотовнички храм зидан од 1289, до 1291. године, коме, онда припада ова плоча и ко су Бабуг и његов син! Говори се да је ову плочу нашао игуман Стефан, 1856. године, на неком од црквишта у околини села Ждрело, донео га у манастир и дао да се угради у зид. Други, пак, подаци кажу да је плоча нађена међу остацима старе цркве која је обновљена”... повелењем блафочестиваго краља сербскога Милутина”. Ма како да било, остаје чињеница да је и много пре краља Милутина, у овим крајевима постојао велики број виталишта инока, на шта указују не само остаци на стенама изнад манастира, већ и велики број црквишта у ближој и даљој околини. (Поповић Т. 2010.)

Најстарији подаци о манастиру и његовом братству потичу из XV века, када се помоће вотовнички игуман Макарије, а и златом оковано Јеванђеље, које је пренето у фрушкогорски манастир Бешеново. Према подацима о исплати и задужењима пореза који се даје Турцима, био је ово добро стојећи манастир. У њему су извршени преписи многих значајних књига и створена велика библиотека. Касније сеобе одвеле су вотовничке монахе на разне стране света, па се књиге и друге драгоцености могу наћи у Народној библиотеци у Београду, Кијеву, Сремским Карловцима, манастиру Пакри... Сребрна чаша из 1662. сачувана је у Бешенову, а сребрни печат вотовничког игумана Висариона, из 1703. године налази се у манастиру Крушедол. (Поповић Т. 2010.)

У време Кочине крајине Турци су храм и конаке до темеља срушили, па је од тада дужи период манастир био потпуно напуштен и зарастао у коров. Обновљен је тек у време Карађорђа, а у обнови су поред монаха учествовали и сви виђенији људи околних села међу којима и познате личности Карађорђевог устанка. Комплетна обнова извршена је 1856. године, када је дозидана приправа и звоник, кров покривен белим лимом, обновљени конаци и трпезарија, а цела површина цркве живописана. Поред манастира подигнута је школа, са станом за учитеа и посебним одељењем за „коначење отменијих гостију”, међу које се убрајао и срески старешина. (Поповић Т. 2010.)

Од првобитне цркве, у данашњем храму сачувани су само њени темељи, а живопис и иконостас су из деетнаестог века. У средњем делу храма налази се гроб непознатог монаха синаита, који иако је данас празан, народ поштује као велику светињу. (Поповић Т. 2010.)

Заслуге (иако он то не би волео да чује) за поновно оживљавање манастира и дуге колоне посетилаца, имао је архимандрит Тадеј, вотовнички далековидац и јасновидац, како су га звали они којима је помагао. Рођен је у селу Вотовници, недалеко од манастира, 1914, а умро 2003, пошто је замолио да га ослободе

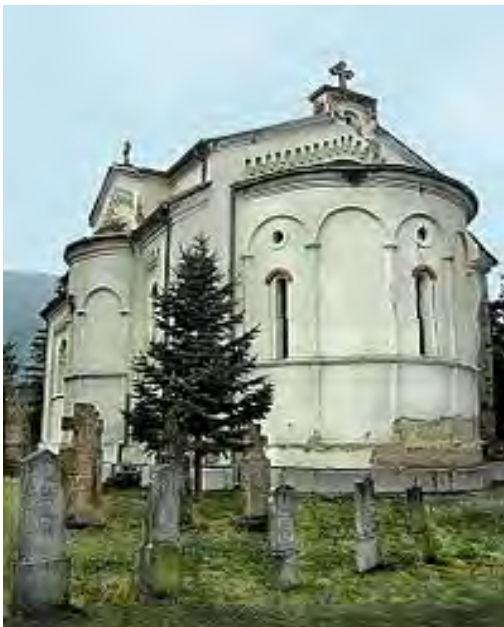
дужности игумана. Остао је у сећању као *отац Тадеј* и као један од оних „због којих Сунце сија”, како кажу његови следбеници. (Поповић Т. 2010.)

4.5. Дивљански манастир

Путнику који се нађе на путу од Беле Паланке ка Бабушници, са десне стране, у непрегледном мору зеленила, указаће се бели звоник Дивљанског манастира. Кривудавим асфалтним путем до њега се лако стиже. Смештен на падинама суве планине, на надморској висини преко 400 метара, још увек чува многе тајне о свом настанку, и вреенима која су везана за простор око старовремске Ремезијане. (Поповић Т. 2010.)

Место и окружење у коме се налази, навеле су старе путописце да име ове светиње повежу са дивљином и не бас лако проходним листопадним шумама, пуним „срна, вукова и медведа, који сами налећу на пушку”. Пре више од једног века манастир се помиње и као *Дивјана*, или *Дивиана*, што потсећа на име једног митског бића (виле истог имена) и указује да је на овим просторима постојала светиња и у претхришћанско доба. То потврђују и стилизовани записи на античким споменицима, откопаним у току археолошких истраживања. И повеља цара Василија II, из 1019. године говори о постојању манастирског живота на овом простору и настанку села Дивљане. Ипак, што се тиче имена ове светиње преовладало је мишљење да име потиче од латинске речи *Дивус* (Бог). (Поповић Т. 2010.)

Према предању и неким од старих записа сматра се да је манастир задужбина браће Мрњавчевића, с краја XIII и почетком XIV века. Током XVI, XVII, па и XVIII века говори се о „калуђерским обитељима”, али и поправљању и писању књига у овом манастиру. Запаљен је 1809. године, после неколико година обновљен, али поново спаљен и опљачкан 1877. године, када су изгорели веома значајни пукописи писани на пергаменту. (Поповић Т. 2010.)

Слика 23. Дивљански манастир
Извор: www.svetidimitrije.no

Вредан је запис Феликса Каница о овом манастиру, који га описује као „Метохију чувене Лавре св. Димитрија у Солуну”, значајну за проучавање прошлости ових крајева, говорећи о страдањима, обнови и поседима које је тада имао. Године 1862, из манастира Свете Петке код Пирота, дошао је протосинђел Агатангел, пореклом са острва Тиноса, по мајци Србин, а по оцу Грк, који започиње обнову манастирског храма, конака и имања. И овај обновљени храм Турци су запалили, а нова обнова започета је 1878. године, у којој су учествовали, како је записано, сви грађани општине Бела Паланка. Темељи старе цркве остали су у

средици новог храма, освећеног 1902. године. Сачуване су и пренете у нову цркву веома вредне иконе Господа Исуса Христа и Пресвете Богородице (XIV век), Светог Димитрија (XIII век) и Јована Крститеља, из XII века. Нажалост стари монашки записи о боравку Светог Саве и других значајних личности у овом манастиру уништени су за време бугарске окупације 1915. и 1916. године, заједно са књигама најбогатије манастирске библиотеке у нишком крају. (Поповић Т. 2010.)

У овом манастиру, после избијања Октобарске револуције, боравио је велики број руских монаха и монахиња, који су подигли зимску цркву посвећену светом Серафиму Саровском. Њихово дело је и велики део живописа, као и два иконостаса, један из 1910. у манастирској капели рад руских монахиња, и други из 1935. који су радили руски монаси у Београду. Посебно се у овом манастиру чувају делић Часног крста Господњег и делови моштију Светог Кирика и Јулите, које је 1935. године донео Свети Николај Српски. Иза храма, посвећеног Светом Димитрију, који се сматра једним од најакустичнијих на Балкану, налазе се гробови руских монаха, међу којима је и гроб обновитеља манастира Агатантела. (Поповић Т. 2010.)

Некада је у манастиру постојало прихватилиште за сирочад, а данас се, недалеко на манастирском имању налази одмаралиште Црвеног крста и Омладински центар за рекреацију. (Поповић Т. 2010.)

4.6. Манастир Света Тројица

Слика 24. Манастир Свете Тројице
Извор: www.travel.rs

На брду Мали Чукар, изнад села Ждрело, одакле са мале заравни пуца поглед на млавску равницу, данас се својом лепотом истиче манастирска црква посвећена Светој Тројици. Некада је на том месту био краљевски манастир, који је основао краљ Милутин. Првобитно је био посвећен Светом Николи, а потом Светим апостолима Петру и Павлу. Сабор се одржавао о Светој Тројици и то је према сведочењу мештана била храмовна слава. (Поповић Т. 2010.)

Као и све владарске задужбине храм је био доста велики, према неким подацима и преко 20 метара дужине. Припрата и параклис дозидани су касније. Први пут

се помиње у пореским књигама 1476. године, као манастир Светог Николе у Ждрелу, а касније као место на коме је Али-бег (Ђерђелез Алија) од цркве направио кућу и уредио своје боравиште, како би са пристојне удаљености и висине контролисао пролазе према Горњачкој клисури. Не зна се тачно када је црква обновљена, и када су је срушили Татари, јер Јосип Панчић пише о остацима осликаних зидова, на разрушеном манастиришту. Све што се може рећи јесте да је

обновљена после одласка Турака из овог краја, и да је од тада посвећена Светим апостолима Петру и Павлу. (Поповић Т. 2010.)

Зна се да су Турци забрањивали народна окупљања и саборе. Један од таквих завршио се трагично, а то доказује и преко стотину скелета, који су нађени приликом археолошких ископавања, при крају прошлог века. (Поповић Т. 2010.)

Данашња, нова црква посвећена Светој Тројици, једна је од ретких коју је ктитор направио сам својим рукама. Народни човек, грађевински мајстор, Сима Стевановић из Ждрела, за три године озидео је нову цркву, на месту старог црквишта. Од 1952. године, када је купио прву пресу за прављење цигле, преко напорног рада у Немачкој и Швајцарској, стигао је поново у своје село и остварио оно што је сањао радећи у иностранству око 30 година. Данас је Сима Стевановић монах Григорије, у свом манастиру, са црквом необичне лепоте и једноставности. (Поповић Т. 2010.)

4.7. Манастир Света Петка – Иверица

Некада на неприступачном месту „између шума и камена, високо изнад реке”, данас на десетак метара од пута за Софију, манастир Света Петке повезује векове, који сведоче о минулим догађајима и збивањима на месту где почиње живописна Сићевачка клисура. Велика, купаста стена, претворена у капелу, скоро уз ограду поред пута један је од ретких, преосталих старих сведока. Поред ње остала су само предања о настанку и страдању манастира и монашког братства и потврда истине да се светиња никада не гаси, већ ниче на месту и остацима, када дођу генерације достојне да је обнове.

Слика 25. Манастир Света Петка
Извор: www.zaprokul.org.rs

Монаси из светогорског, грузијског манастира Ивирина, бежећи испред турске силе по балканским земљама, у четрнаестом веку, на остацима старог, опустелог манастира, за који нису знали како је настао, подигли су нови. Била је то једна од већег броја светиња, које се данас помињу као Колонија монаха у Сићевачкој клисури. Сећање на њих народ је сачувао ако што је манастиру Свете Петке, додао назив Иверица. У неким документима и књигама овај манастир назива се и Иверац. Помиње се последњи пут у турским пописима, као дужник десетка, чији износ говори да се ради о добростојећем манастиру. Срушен је за време једног великог народног сабора, који није био Турцима по вољи, а сачувано је сведочење, преношено с колена на колена, да су том приликом пред вратима манастирског храма живе закопане дванаест девојака. Пронађени остаци накита и кости, откопани при изградњи нове цркве, потврђују да ово није „само обично народно предање”. Када су откопавани стари темељи, откривена су три грађевинска слоја и

пронађени предмети из различитих периода – копља, стреле, оклоп, новчић из времена краља Уроша I – што додатно говори о старости првих храмова на овом месту. (Поповић Т. 2010.)

Нову цркву Свете Петке, која и даље постоји, подигле су 1898. године, инжењеријске јединице српске војске, које су припремале терен за прокопавање тунела и пролаз пута и пруге кроз Сићевачку клисуру. Овде су примили вест да је краљ Александар I Обреновић спасен сигурне смрти у мору, код Бијарица, у Француској. Захваљујући „свемогућем што је сачувао драгоцен живот Узвишеног Господара Србије”, под надзором капетана Дамјановића, војници и официри подигоше овај храм. Све је то записано на спомен-плочи постављеној на зиду поред улаза у храм. Пројекат је дало министарство грађевина (главни архитекта је био Светозар Ивачковић), а црква је сазидана, као једнобродна грађевина у српско – византијском стилу, наизменичном употребом двобојне декорације, која подсећа на камен и опеку. (Поповић Т. 2010.)

Манастир Свете Петке Иверице познат је као први и једини војни манастир, о чему има више сведочења. Сачуван је указ краља Александра I Обреновића, којим се за „старешину манастира војног Света Петка поставља војни свештеник г. Жунић”. Овај документ носи датум, 19. фебруар, 1901. година. Телеграм од 29. маја 1903. године, који садржи обавештење о погибији краља Александра и краљице Драге, оверен је печатом на коме се налази прави, тадашњи назив манастира – Краљевски српски војни манастир Св. Петка Иверица. (Поповић Т. 2010.)

Свакога дана поред некадашњег краљевског, војног манастира протутњи хиљаде моторних возила, различитих величина и брзина. Ретки су они који се зауставе, да се помоле за срећан пут. Већина никада није чула за ову светињу и споменик од изузетног значаја. А и ако би хтели да застану, не би могли, јер пројектанти пута то нису предвидели. Док се они не сете да исправе своју грешку, мештани Островице, Сићева и других околних места, редовно посећују, чувају и обнављају своју светињу, потсећајући да је то било место где су се завршавали многи путеви. (Поповић Т. 2010.)

4.8. Црква Пресвете Богородице – Сокобања

Слика 26. Црква Пресвете Богородице
Извор: www.sokobanja.org.rs

Црква Успења Пресвете Богородице у селу Јошаница (15 км од Сокобање у правцу Алексинца), најстарија је црква у Општини и изграђена је у XIV веку, мада према неким изворима датира још из XI века, јер има слична архитектонска обележја као Петрова црква

из Новог Пазара. Зидана је од камена, без куполе, са прозорима у виду пушкарница, распорићеним на различитим висинама. Поред ове цркве налази се црква посвећена Св. Димитрију која је саграђена 1899. године. Музеј у Јошаници је смештен у

Слика 27. Богородица у стени
Извор: www.sokobanja.com

згради некадашњег црквеног конака, који датира из XI века. Налази се поред цркве Успења Св. Богородице са којом чини целину стављену под заштитом државе. Ако из нове порте ове цркве погледате на падину са друге стране Моравице, видећете Богородицу у стени, светињу овог краја, пећину која ликом потсећа на Богородицу са Христом у наручју. Према предању у овој пећини се склонила Богородица бежећи пред Римљанима. Сваке године из стене и пећине, на Велики Петак потече вода, и никада више током године. (Поповић Т. 2010.)

4.9. Манасија

У Житију Деспота Стефана, Константина Филозофа, записано је да „када његов отац, Свети Лазар, подизаше своју задужбину Раваницу, мали Стефан, у својој детињој простодушности и безазлености, погледавши на њу, рече: *Ја ћу подићи још већу и лепшу!* Тако је одлучио и тако је било. У свему што је добро и племенито, такмичио се са својим оцем, говорећи, као Александар Македонски, да је његов отац толико учинио да њему не остави ништа чиме ће се подичити. У шеснаестој години примио је сву власт над Српском земљом и „одену се материнским молитвама, наследи очево достојанство и поста најсветлији владар. (Поповић Т. 2010.)

Свој дечачки сан, да подигне цркву већу и лепшу од Раванице, остварио је у времену између 1406. и 1418. године. Записано је да је дуго, путујући по Србији одабирао место за своју задужбину. Пронашао га је на благој заравни, изнад речице Ресаве, недалеко од Деспотовца. (Поповић Т. 2010.)

Године 1418. на Духове, би освећена деспотова задужбина, велелепни манастир и град – тврђава са једанаест кула. Створена је „велика и безбедна обитељ жељени стан за ћутање”. Духовни центар убрзо је постао и просветитељски и културни ослонац учених и оних који су били жељни знања и напретка. Књигољубиви деспот основао је овде и надалеко чувену *Ресавску школу*, у којој су се преписивале и преводиле књиге сакупљане из свих крајева и свих земаља. У деспотовој задужбини нашле су уточиште и просвећене избеглице из свих земаља које су Турци освојили. (Поповић Т. 2010.)

Свеукупна просветитељска и културна и духовна активност манастира Манасије прекинута је турским освајањима, која су са собом донела пљачке уништавања и рушења. Под Турцима је била све до 1718. године, када су је преузели Аустријанци. У њихово време страдала је припрата од експлозије, јер се у њој чувао барут. (Поповић Т. 2010.)

Слика 28. Манастир Манасија са утврђењем
Извор: www.pes2011.elfak.ni.ac.rs

Слика 29. Фреска из Манасије-Свети ратници
Извор: www.sr.wikipedia.org

Слика 30. Грб Немањића
Извор: www.sr.wikipedia.org

Слика 31. Манасија
Извор: www.en.wikipedia.org

Нова припрата подигнута је 1735. године. Када је 1804. године у Манасију дошао игуман Јоаникије, манастир је био у рушевинама. Подигао је једну колибу за становање, а затим уз помоћ ресавског оборкнеза Милије Здравковића, обновио и покрио цркву. У каквом се стању налазио овај некадашњи духовни центар деспотове Србије, говори извештај комисије која је 1836. године, прегледала цркве и манастире у Србији, која каже: „Манастир Манасија у сасвим рђавом стању и за људе опасан... а templo које је већ готово, не може се наместити”.

Време и сурови историјски догађаји учинили су да овај знаменити споменик Моравске школе умногоме измени свој изглед. Тврђава, са кулама, шанац, зграде унутар утврђења које су имале различиту намену или су нестале, или данас, обновљене дају приближну слику некадашњег зборишта умних људи, које је чувао зтврђени град. Тврђава, као изузетно дело српске средњовековне архитектуре, служила је и турској и аустријској војсци у стратегијске сврхе. Дванаестострано утврђење имало је једанаест кула, које су међусобно биле повезане. Две куле су биле шестоугаоне, а највећа је била *Деспотова кула*, са квадратном основом. Да се ради о изузетно и зналачки подигнутој грађевини, говори и чињеница да је то једино манастирско утврђење чији је општи изглед до данас сачуван. (Поповић Т. 2010.)

Поред цркве, са јужне стране налазила се трпезарија, која је као и код осталих већих манастира била осликана. Била је то правоугаона грађевина са приземљем и спратом, украшена верандама и доклатима. (Поповић Т. 2010.)

Храм Свете Тројице озидан је у централном делу утврђења и по својој монументалности и богатству живописа надмашује све грађевине Моравске школе. Петокуполни главни део храма има велико централно кубе, са дванаест дугих, зских прозора, и ослања се на четири монументална стуба. Над средишњим делом нове припрате је такође велико кубе, ослоњено на четири масивна стуба. (Поповић Т. 2010.)

Живопис манастирске цркве уништен је највећим својим делом. Од око две хиљаде квадратних метара остало је само око пет стотина очуваног живописа. Али и ово што је сачувано фовори да би историја византијске уметности петаестог века била много оскуднија и непотпунија без фресака из Манасије. Стога је довољно рећи да се „Српско сликарство у доба деспота Стефана, израсло на богатим ликовним традицијама још из времена Немањића, претставља у општем византијском сликарству, као једна национална целина, чија сликарска остварења побуђују признање и дивљење”. (Поповић Т. 2010.)

Ресавска школа обухватала је преписивачко – преводилачку делатност којом је руководио Константин Филозоф. Ресавска школа обухватала је преписивачко – преводилачку делатност којом је руководио Константин Филозоф. За књиге из

Ресаве се говорило да су добре, поуздане, добро изведене, да нема грешака у речима, слогу и акценту и да ресавски преписи уживају велики углед. Читав низ записа помиње деспота Стефана по чијој жељи су књиге превођене и преписиване. Какав је углед уживала Ресавска школа може се видети из записа једног хиландарског калуђера из 1667. године, где стоји да се не мења у његовој књизи ништа „јер смо преписали од добра извода, од старих преводилаца ресавских који су без мане”. Ресави је у то време била превазишла и сам Хиландар. Утицај ове школе осећао се и ван границе средњовековне Србије. (Поповић Т. 2010.)

Окружена са свих страна високим брдима, већ и саме силуете дванаест сачуваних тврђавских кула чини снажан утисак; њега појачава светлуцање шест металних купола са златним крстовима цркве од белог мермера, која се на тамној основи сурог тврђавског венца истиче као сјајни алем – камен. Вероватно због тога сељаци зову овај и сваки други манастир „Намасија” (т. нама сија), мада се он заправо зове Манасија. Зупчастим зидовима повезане куле, од којих се највиша зове „Деспотова кула” и вероватно је служила као осматрачница, чине полигон испред кога се на североистоку налази једна посебна мала утврда. Од ове се, следећи основу града, спуштао у полукругу према Ресави спољни зид са дубоким јарком, преко кога се мостом прилазило са запада главном улазу, брањеном двема јако приближеним кулама. (Поповић Т. 2010.)

Иако тешко оштећен, живопис Манасије спада у ред највећих домета средњовековног сликарства. Од очуваних фресака прво заслужује пажњу ктиторска композиција на западном зиду главног дела цркве, на којој је сачуван портрет деспота Стефана. На јужном и северном зиду – у певницама – очувани су величанствени ликови светих ратника. У горњим зонама певница насликане су сцене из живота Господа Христа и илустроване Његове приче из Јеванђеља. У главном кубету су представљени старозаветни пророци. У олтару је насликано Причешће апостола и Поворка светих отаца, међу којима је (последњи у реду према северу) први српски архиепископ – Свети Сава. На стубовима су добро очувани медаљони са попрсјима светитеља, као лик светог арханђела Михаила (на јужном) и светог Петра Александријског (на северном стубу). (Поповић Т. 2010.)

Стефан, син Светог кнеза Лазара Српског и кнегиње Милице, родио се на двору свога оца у Крушевцу крајем 1377. године. Пре њега његови родитељи имађаху пет кћери, које зваху: Мара, Драгана, Јелена, Теодора и Оливера. Велика радост беше на кнежевом двору кад му се роди син, наследник. У част тога кнез сагради у својој престоници Крушевцу, цркву Светом Првомученику и Архиђакону Стефану (звану *Лазарица*) и на крштењу даде своме сину име Стефан... (Поповић Т. 2010.)

Он пак још као млад беше у свему изванредан и би васпитаван од благочестивих учитеља, и из дана у дан показиваше да ће у свему бити напредан, у говору и у делу. Он се научи сваком знању и делу и вештини, било божанске било људске мудрости. Чегга год би се дотакао, убрзо се показивао у томе бољи од својих учитеља... (Поповић Т. 2010.)

4.10. Манастир Поганово

Југозападно од Цароброда, у кањону реке Јерме, Оивичен високим стенама, у зеленилу, тишини и спокојству сместио се Манастир Светог Јована Богослова, познатији као Манастир Поганово. Ово друго име добио је по оближњем селу, а зашто се оно баш тако зове није одгонетнуто. Верује се да је у предхришћанско доба овај крај имао култни карактер, па су у томе може тражити порекло овог необичног имена. У једном запису из деветнаестог века назива се и *Влашки манастир*, опет по оближњем селу Власи. Заклоњен врлетним планинама, кањоном Суковске реке (као се још зове река Јерма) манастирским зидовима и бујном вегетацијом, овај манастир опстао је вековима и поред честих посета нежељених гостију. (Поповић Т. 2010.)

Саграђен у несигурна времена последње деценије XIV века, осликан је много касније, када су околности биле повољније. Прошло је томе пуних сто година. Фреске у Поганову радили су сликари из Костура, чија се делатност може пратити по целом Балкану, који су ширили и чували истину и лепоту византијске уметности. Стога фреске Погановског манастира по обради и особеностима, неуобичајеним решењима, али и бигатством и разноврсношћу иконографске и теолошке садржине спадају у ред најбољих остварења петнаестог века. (Поповић Т. 2010.)

Први радови везани за овај манастир везују се за име Константина Дејановића, који је носио и назив „силни”. У овим крајевима често се може чути да се нешто десило у „Константиново време”, а ова област се до почетка XVI века називала „земља Константинова”. Иако научници који проучавају историју овог манастира имају и друге претпоставке, манастир слви као баштина „великославног господара Србије Господина Константина”, сина сестре цара Душана („превисока царица српска Јевдокија”). После његове смрти бригу о манастиру преузела је његова ћерка Јелена, „једина Српкиња византијска царица, супруга цара Манојла II Палеолога”. Ови подаци урезани су у три камена круга, три медаљона, који су посвећени Господину Константину, Госпођи Јелени и Јовану Теологу. (Поповић Т. 2010.)

Слика 32. Манастир Поганово
Извор: www.travel.rs

Царица Јелена (касније, монахиња Хипомена) поклонила је манастиру једну од најлепших икона у византијском свету. Икона је осликана са обе стране: на једној су ликови Богородице и Светог Јована богослова, а са друге Чуда у латомском манастиру. Као и друге драгоцености овог манастира, међу којима су рукописи, богослужбене књиге, иконостас, одежде, и ова икона пренета је у Софију још у време Првог светског рата. На Манастиру Светог Јована Богослова обављени су велики конзерваторски радови, који су братили аутентичност облика грађевина и истакли лепоту слога опеке и камена, а чишћењем, фрескама је враћен некадашњи сјај. (Поповић Т. 2010.)

Данас, Манастир Поганово није далеко „ни од пута, ни од погледа”. Ако са пута Пирот – Димитровград кренете ка Звоначкој бањи, проћи ћете поред Манастира Суково, а после десетак километара, са десне стране, два моста преко реке Јерме воде вас у манастирски конак, где ћете пожелети да останете дуже од један дан, уживајући у свему што видите, чујете, сањате или очекујете. Ако то буду летњи месеци, када се одржава Ликовна колонија „Погановски манастир”, немојте се зачудити ако пожелите да промените смер свог путовања и останете да уживате у тишини и складу историје, уметности и лепоте. (Поповић Т. 2010.)

4.11. Раваница

Тако је само осам година пре трагичне смрти кнеза Лазара на Косову никла његова задужбина, први српски храм после Хиландара који је био опасан чврстим одбрамбеним зидовима, са кулама и високим пиргом са капелом – манастир Раваница. Желео је да му овде буде „склониште за живота и после смрти” и центар одакле ће се ширити дух православља и ародне културе. (Поповић Т. 2010.)

Две године после смрти кнез Лазар је проглашен за светитеља, а његово тело пренето из Приштине у Раваницу, где је почивало целих 300 година. Неколико пута Турци су пљачкали и пустошили Раваницу, палили конаке и рупили утврђења, али црква Базнесења Господњег ниједном није срушена. Преживљавала је тешке дане током XIV и XV века, често запустела и поново пропевала. (Поповић Т. 2010.)

Ипак, 1690. године, раванички монаси морали су напустити свој храм и са око 40000 породица, предвођених патријархом Арсенијем Чарнојевићем упутити се ка Будиму. Са собом су, као највећу светињу носили мошти светог кнеза Лазара, које нађоше мир у Сентандреји, близу Дунава у малој цркви коју су саградили. Како даље говори Стефан Даскал, Раванички калуђери 1697. године напустише Сентандреју и нађоше у Фрушкој гори пуст манастир Врдник. „Они обновише овај манастир и покрише га, саградише од дрвета ћелије и трпезарију, а у цркви, коју за успомену на Раваницу посветише Вазнесењу Господњем, положише мошти светог кнеза Лазара”. (Поповић Т. 2010.)

Јеромонах Стефан, једини преживели раванички калуђер вратио се после двадесет година у Раваницу. Затекао је запустео манастир, са припратом у рушевинама и изниклом травом из црквеног пода. Пише да се од траве и дрвећа није могло разазнати ни где се налазе врата. Следеће три године јеромонах Стефан обнављао је цркву, дозидао припрату, градио конаке. У обновљеној Раваници основана је школа у којој су учили многи каснији свештеници, који су са поносом говорили да су школу учили код Даскала (учитеља) Стефана. Веза између Врдника

и Раванице стално је одржавана, па су многе значајне манастирске ствари преношене у Срем, када је претила опасност од пљачке и пустошења. (Поповић Т. 2010.)

Мошти светог кнеза Лазара пренете су у Београд 1942. године, а тек 1988. године, поводом прославе 600 годишњице Косовске битке, свете мошти крећу према Раваници, да би 9. септембра 1989. године свети кнез поново нашао мир у својој задужбини. (Поповић Т. 2010.)

Слика 33. Раваница
Извор: www.nacionalnarevija.com

По својим стилским, архитектонским и ликовним особеностима манастир Раваница је родоначелник новог стила уметности Моравске школе. Због свога значаја у развоју српске уметности, посебно архитектуре, сликарства и декоративне пластике, али и културне и просветитељске мисије овај споменик је кроз векове био и остао до данашњих дана духовни источник српског народа. (Поповић Т. 2010.)

Његову обнову помагали су вожд Карађорђе, Милош Обреновић и њихови следбеници, а та обнова тече и данас, као спомен на великог, светог кнеза и његову мисију у нашој историји. (Поповић Т. 2010.)

4.12. Манастир Суково

Смештен поред реке Јерме, испод брега Царев камен, на осамнаест километара од Пирота, на путу за Звоначку бању, манастир Свете Богородице у народу је познат као *Суково*, према имену села на чијем се атару налази. Тајне и легенде о њефовој предисторији сежу у далеки четврти век. Говори се о постојању светиње на овом месту још у доба Римљана, а помињу се и грчка документа о седишту Суковске епископије. Ако се овоме додају турски попици о пореским задужењима, који поред износа глобе говоре и о изгледу манастира, чија је црква живописана 1606. године, јасно је да је данашњи храм подигнут на темељима старијег. (Поповић Т. 2010.)

Нема података како је могао изгледати стари манастир. О томе се ништа не сазнаје ни преко народног предања, које говори како је настала данашња црква. А прича тече овако. Имање на коме се налази данашњи манастир Свете Богородице припадало је Турчину Сали – бегу, који је имао сина Емина. Бег са породицом живео је у Пироту, а овде је често долазио у лов и да обилази своје воденице и ваљарице. На његовом имању често је чувао овце дечак Веља, сироче из Великог села, кога је поп Јован Мадих из Крупца прихватио као своје дете. А Веља је био необично дете. Сањао је често снове у које скоро нико није веровао. Често му се јављала Богородица, говорећи да је на месту *Црквиште* затрпана црква и да би је требало откопати и у њој сакупљати народ на молитву. Поп Јован, са Вељом и мештанима почео је откопавање и после извесног времена наишли су на икону и кандило, који су припадали старом храму. На све ово бегов син Емин гледао је са презиром и када је хтео да обешлчасти свето место и растера копаче, одузме му се цело тело и почне да бунца. Уплашени бег позвао је свештеника, који је молитвом Богородици и беговим покајањем, повратио Емина, који је убрзо оздравио. Бег се обавеза да ће помоћи изградњу новог храма на овом месту. И тако и би.

Ускоро стиже ферман од цара, којим се дозвољава да се на месту старе цркве сагради нова: „... како је моја царска непрекидна жеља да у царевини сви разреди поданика уживају све благодети мира и спокојства... да им се знање и части множе... ја сам уважио молбу патријарха и становника Сукова и дозволио да се пречречена црква поправи...” Озидана је и

Слика 34. Суково

Извор: www.srbija.superodmor.rs

осликана црква, висока и пространа, лепо украшена, јер је кажу, бег тако захтевао и није жалио паре. „Морала је бити велика, као што је била велика и Божја великодушност и благодат”, говорило се да је бег говорио. (Поповић Т. 2010.)

Поп Јован је продао своје имање и настанио се у Сукову, а Веља, проналазач Суковског манастира постаде монах Венијамин. Оба два почивају у заједничкој гробници, у припрати цркве, лево од улаза. Узимајући у обзир околности под којим је црква зидана, не треба замерити што се уочавају одређене асиметричности и неправилности у изградњи. Подигли су је мајстори из околних села, користећи суви тесани камен и врући креч, а покрили обичном ћерамидом. Прва припрата срушила се у време Другог светског рата (кажу због лошег материјала), а нова је подигнута 1947. године. Ускоро ће и ова бити замењена новом, сигурнијом и примеренијом овом храму. (Поповић Т. 2010.)

Често се истиче посебна вредност иконостаса у позлаћеном дуборезу, чији је трећи ред икона пао у време Другог светског рата. Посебно су значајне престоне иконе Пресвете Богородице) поклон манастира Свете Богородице из Височке Ржане) и светог Јована Рилског, балканског пустиножитеља, који је посебно поштован у овим крајевима. У манастиру су, двадесетих година прошлог века, боравили монаси руског светогорског братства и много учинили за напредак манастира, а од прилог руских емиграната подигли су нову капелу, звонару и конаке. Остала је успомена на јеромонаха Лукијана, који је водио манастир током окупације. (Поповић Т. 2010.)

Тајнама никад краја. Откривају се нове и обнављају старе легенде, али и нови подаци и чињенице остају необјашњени. Тако су радници и стручњаци за конзервацију остали збуњени, када су 1974. године, приликом радова на крову, око кубета цркве пронашли око стотину глинених предмета, тестија са розетама и декоративним венчићима и другим украсима. Откуд на овом месту, коју улогу су имали, поређани у два реда и сви окренути на доле... Смештени у Пиротском музеју, чекају да њихова тајна буде одгонетнута, или док се не појаве нове необјашњене појаве и открића суковских, вишевековних претеча данашњег храма. (Поповић Т. 2010.)

Велики простор подељен стубовима, дао је могућност да се ослика велики број сцена из живота Богородице и Исуса Христа, као и новозаветних и српских светитеља. Иако се још у деветнаестом веку говорило да је живопис Суковског манастира „пун дречећих и немешаних боја”, фреске које одражавају”... хеистанчаност и изванредан конзерватизам у ликовном изразу...” веома често су предмет исцрпних анализа и проучавања. А понајвише својеврсна реткост у српском фрескосликарству, фреска у ниши десне певнице, која приказује светог Христофора са псећом главом „што задире у далеку прошлост овог мученика, време коначне победе хришћанства над паганством”. (Поповић Т. 2010.)

Данашњи храм Свете Богородице манастира Суково сазидан је за две године. Тако је записано изнад прозора са западне стране: „Поче се лето 1857. Заврши се лето 1859.” Зна се и када је живописан, јер и о томе постоји натпис: „Обрзописец Васил поп Христов од Самоков од 1869. лето.” (Поповић Т. 2010.)

4.13. Манастир Светог Ђорђа – Темска

На месту где се данас налази манастир Свети Ђорђе, поред реке Темштице постојао је храм још у далеком, XI веку. Подигли су га вероватно „лутајући испосници”, као место за сталну молитву, на месту скровитом, удаљеном од путева и богатом водом. Недалеко се налазе и рушевине сарог града Темца, па се историчари још увек „препиру” око тога ко је старији: Темштица, Темац или Темска. (Поповић Т. 2010.)

На црквисту порушене богомоље, браћа Дејановићи, сестирћи цара Душана, подигли су у XIV веку нови храм. Богатство водом и несигурни темељи учинили су да ова црква не буде дугог века. Нову је сазидао непознати ктитор. Може се само закључити да је то било пре 1576. године, што је записано изнад западних црквених врата. Припрата је озидана, а вероватно и живописана 1654, а дрвени трем испред припрате, тек 1928. године. Обнове и поправке живописа биле су врло честе, јер су оштећења од влаге захтевала одржавање и обнову. Године 1699, манастир и конаке обнављао је игуман Партеније, када је озидана чесма, која и данас постоји. (Поповић Т. 2010.)

Слика 35. Манастир Темска
Извор: visitserbia.org

Године 1735, осликан је иконостас, чија се уметничка и историјска вредност и данас истиче. Управо те године, Турци су опустошили манастир, па је у рушевинама остао све до 1836. године. Тада је из Хиландара у Темску дошао јеромонах Десарије, који пуних четрдесет година обнавља и уређује манастир и претвара га у центар припрема борбе за ослобођење од Турака. Поред тога

организоваo је рад на описмењавању младежи и са онима који су се спремали да постану учитељи или свештеници. Кесарија, „потоњег игумана Темашког манастира посекође Арнаути 1876. године”. И када је стигао „прави” учитељ, учење се одвијало у манастиру, све до изградње школске зграде у селу 1892. године. Године 1924, Темашки манастир постао је женски, а монахиње су биле углавном Рускиње, које су са собом донеле велики број икона, Књига и других драгоцености. Нажалост, мало шта од тога је сачувано. (Поповић Т. 2010.)

Манастирски храм је малих димензија, висок са кубетом само девет метара, зидан ломљеним каменом и белутком, а покривен каменим плочама. У унутрашњости се читавају више слојева живописа, из различитих доба и различите вредности. У наосу се налази старији живопис, са композицијама из циклуса великих празника и Страдања Христовог, а у припрати су посебно истакнуте сцене из живота Светог Ђорђа. Иако на неким фрескама постоје грчки натписи, зна се да су живопис радили спрски зографи. (Поповић Т. 2010.)

Поред нових конака, у оквиру манастира су сачувани и стари, веома бредни конаци из XVIII века. Поред цркве, иза олтара налази се манастирско гробље, са веома старим и необичним споменицима. Ту је сахрањен и капетан Милутин Карановић, који је погинуо у спрско – турском рату, код Нишора, при ослобађању Пирота. На споменику пише да је поред капетана, подигнут и „осталим јунацима који живот положише за веру, књаза, слободу и независност домовине”. Споменик подигоше „Командант Љ. Ивановић сви официри II класе I арт. пука и I коњичког пука од Шумадијске дивизије”. (Поповић Т. 2010.)

Данас је манастир Светог Ђорђа, 18 км од Пирота и 2 км од села Темска, мала оаза мира и спокоја и центар духовног живота. Споменик изузетног значаја и сведок векова који су пролазили „испод старог града, поред мале реке”, живи нови живот и потсећа на векове који не би требало да се забораве. (Поповић Т. 2010.)

4.14. Манастир Свете Тројице

Слика 36. Манастир Свете Тројице
Извор: www.srbija.superodmor.rs

Кажу да су чобани овога краја, у нека давна времена, на месту где се сада налази храм, остали збуњени, чудом које им се догодило. Стадо је застало и није се хтело сатима померити са овог места. То се понављало више пута и они почеше да то место сматрају светим. На крају одлучише да ту сазидају цркву. Спуштајући грађу из села низ Тимок, саградиле су први храм

на овом месту, посвећен Светој Тројици. Тако, стадо и пастири одредише место на

коме ће вековима бити свети храм и касније основана монашка заједница, која и данас живи. (Поповић Т. 2010.)

То су подаци које зна народ. А први писани траг о ктитору и настанку овог манастира открио је јеромонах Пантелејмон, 1848. године, у наосу храма. На каменој плочи је записао: „Потписани обретох сеј натпис на малтеру, који је непријатељском руком струган... Да се не би овај споменик изгубио стављам га овде на плочи... Извољенијем Оца и поспјешенијем сина и совершенијем Свјатого Духа, повељенијем деспота Лазара, созида се у љето 6965 (тј. 1457 године), 5 маја”. Јеромонах Пантелејмон је први познати игуман овог манастира, којји је замонашен и постављен за старешину у седамнаестој години (1836). (Поповић Т. 2010.)

О томе ко је деспот Лазар, који се помиње као ктитор у натпису, постоје различите претпоставке. Преовлађује мишљење историчара који сматрају да се ради о Лазару, најмлађем сину Ђурђа Бранковића. Други, углавном старији истраживачи, сматрају да за такву тврдњу нема довољно основа и да је ова светиња много старија. (Поповић Т. 2010.)

Пошто је првобитна дужина храма била само дванаест метара, 1874. године дозидана је припрата, која је срушена у прошлом веку. Цела површина цркве била је живописана, али се данас могу видети само трагови фресака. Манастир су спалили Турци 1876. године. Изгорео је конак, који се налазио поред цркве и имао десет просторија. Од цркве су остали само камени зидови. Било је потребно много напора да се у тим временима било шта обнови, па је то пошло за руком монашком братству тек тридесетих година прошлог века. Ипак, у обновљеном манастиру није подигнут нови храм, јер је дошао рат, а после рата, припремљени материјал употребљен је за зидање Дома у Доњој Каменици и моста недалеко од Горње Каменице. Манастирско земљиште, воденица и остала добра одузета су од манастира послератном аграрном реформом. (Поповић Т. 2010.)

Шездесетих година у манастир долазе монахиње и од тада до данас он се сваке године обнавља и напредује. Одржавајући стару просветитељску и радну традицију у њему су основане иконописачка и кројачка радионица. Вредно сестринство сваким даном све успешније уређује своју светињу и одржава духовне темеље за све оне којима је потребан духовни мир, вера и спокојство. (Поповић Т. 2010.)

4.15. Манастир Туман

Где је рођен и где је војводовоао Милош Обилић није, нити ће бити утврђено. Али, многа места и оснивање цркава везују се за његово име. Тако је он живео и имао поседе у Поцерини, на Косову, у околини Новог Пазара, Подујева, Ниша. Али и у околини Голупца, где је на месту села Двориште имао двор, а недалеко и своју, Милошеву бању. И тако, ловeћи дивљач по околним шумама Милош нехотице погоди стрелом пустињака, светог човека Зосима Синаите. Видевши шта је учинио, понесе га у свој двор да му помогне, на шта му је преподобни Зосим рекао: „Ту, мани, остави ме овде да умрем”. И тако је било. Милош је сахранио пустињака и на том месту почео да зида цркву. На ово предање надовезује се друго, које каже да је кнез Лазар позвао Милоша речима: „Ту, мани зидање цркве, крени на

Косово"! Тако је, каже народ, настало име данашњег манастира Туман (или Тумане). Народно веровање иде и даље, па се говори о Милошевој погибији на Косову, после убиства Мурата, као о казни која га је морала стићи после убиства преподобног Зосима Синаита. А све ово поткрепљује се чињеницом да се Милош са ореолом светитеља појављује веома касно (у Хиландару, у околини Ниша и Скопља), јер је народ „дуго стављао на кантар његове заслуге и његов грех”. (Поповић Т. 2010.)

Међутим, многи сматрају да је име манастира Туман настало од грчке речи *тимвос*, или латинске *тумулус*, које означавају гроб и потврђују да је прва црква подигнута на месту где се налазио гроб неке значајне личности. Ако се зна да у Јерменији постоји манастир истог имена, а да код Руса постоји презиме *Туманов*, затим да придев *тумулосус*, означава бреговит, валовин предео, онда су дозвољене и друге претпоставке за

Слика 37. Манастир Туман
Извор: www.manastiri.rs

одређивање имена овог манастира. (Поповић Т. 2010.)

Иако се Милош Обилић сматра ктитором овог манастира, историјских података о његовом настанку скоро и да нема. Записи потичу тек из турског доба, где се помиње као један од манастира светих Архангела, у нахији Пек, а крајем XVI века означено је село Туман и манастир истог имена „у коме живе два монаха и који имају годишња давања од 1512 акчи”. (Поповић Т. 2010.)

Слика 38. Испосница Зосимова
Извор: www.manastir-lepavina.org

О судбини манастира у бурним временима српских сеоба нема података, па се сматра да је у то доба био запустео. Зна се да је у доба Кочине крајине спаљен, а по Јоакиму Вујићу обновљен је и цркви дозидана припрата 1797. године. Даље стоји да је „црква манастира Туман мала и полак са светитељи измолвана”. Поново је страдао у време Првог српског устанка, а нову обнову дочекао за владе кнеза Милоша. Имао је око 15

хектара обрадиве земље и 400 хектара шуме, а приход се увећавао давањем у закуп кафане и воденице поточаре. (Поповић Т. 2010.)

Године 1910. „срушена је црква која је била склона паду због земљотреса и таоко угрожавала вернике”. Нова је подигнута тек 1924. године и пред њеним изгледом и лепотом не остају равнодушни ни путописци, ни верници, ни случајни посетиоци. Па тако Д.Д. Митошевић каже да је „сад просто немогуће не дивити се и не одушевљавати спољашњом лепотом и стилем садашње цркве. Не зна се шта је на њој, у архитектонском погледу, лепше, китњасте, богатије. Стил јој је српско – моравски, са осмостраним кубетом и четвоространим торњем, на богато украшеној и још богатије декорисаној западној фасади” Даљи опис није потреба. Остављамо посетиоцу да сам доноси закључке и ужива у лепоти овог храма, који се налази у „дражесној долини планина голубачки”. (Поповић Т. 2010.)

Оживљавању култа преподобног Зосима и значају манастира Туман допринело је и проналажење светитељских мошти, тридесетих година прошлог века „баш под оном плочом, на којој се народ молио као над гробом светог Зосима”. Недалеко, југоисточно од манастира, дубоко у шуми, поред потока и извора свете, Зосимове воде налази се Испосница Преподобног Зосима Синаита, за чије је име и везан постанак манастира Туман. То је дводелна пећина (испосница и капела) у стенама, у којој се Преподобни молио и проводио своје испосничке дане. Свака од ове две просторије има посебан улаз, а између себе су такође повезане пролазом уклесаним у камену. Данас, овде верници долазе углавном због свете воде, али ће поправком пута и уређењем испоснице, ова светиња бити доступнија и приступачнија. (Поповић Т. 2010.)

4.16. Манастир Суводол

Слика 39. Манастир Суводол
Извор: www.panoramio.com

Дуга је, необична и сурова историја ове српске светиње, смештене недалеко од границе према Бугарској. Иако су подаци о настанку *Богородичиног манастира*, како Суводол често називају, веома скромни, зна се да је настао још у XI веку, између 1004. и 1008. године, када је Византија освојила Видинску област. О том времену говоре записи путописца сопиенса дон Шопа, а и неки сачувани споменици. Већ крајем истог века цркву су срушили Кумани, а њеном затирању допринела су и нека друга лутајућа племена. (Поповић Т. 2010.)

Према сачуваном предању цркву је обновио краљ Милутин, да би коначни облик добила у доба кнеза Лазара. О том периоду нема писаних података. Сачуван је само Маринков

јеванђелистар, с краја XIV века, који је са још неколико докумената поклоњен Српској Краљевској Академији. И о каснијим периодима подаци су веома скромни. Остао је запис Јосипа Панчића, који је са својим лицејцима боравио у Суводолу 1863. године, да је манастир обновљен у потпуности и црква живописана 1645. године. Све архиве овог манастира уништене су у ратовима: стара за време српско – турског, а нова у време сукоба с Бугарима. (Поповић Т. 2010.)

На месту где је била стара црква подигнута је нова, која је освећена 1869. године. Том приликом, према сведочењу учесника овог чина епископ Евгеније, уградио је у олтар делић моштију Светог Пантелејмона, па се од тада говори о исцелитељској моћи овог места, а посебно свете воде, која и данас тече из чесме, у порти манастира. Народ говори да ова вода помаже „оболелим од стра, од живци, падајућу болес, од главобоље и туберкулозе, а добра је и за вид”. У манастирским књигама је записано да је ово место походио и краљ Александар Обреновић и помолио се за здравље свог народа, али и своје будуће супруге Драге Машин. (Поповић Т. 2010.)

Да су овде била велика страдања свештенства и народа, говоре записи о откопаним костима, којих је било „на сваком месту и које су проналажене при зидању нове цркве”. И данас из затворених пећина на планинским странама, у време великих киша и отопљавања снега, вода избацује људске кости, које се сахрањују. У време бугарске окупације 1917. године, убијено је 82 свештеника из Тимочке крајине, од којих су два била из Суводола. Један је био Ђорђе из Куманова, а другом се никада није сазнало име и порекло. Током Другог светског рата манастир је био на удару окупационих власти, а по завршетку рата, у оквиру аграрне реформе, манастиру је одузета сва имовина. Тако је ова светиња остала и без монаха и без својих добара. Манастир је поново оживео када су у њега дошле монахиње из Босне и сремских манастира. Од тада па до данас, Суводол је женски манастир. (Поповић Т. 2010.)

Многи путописци и посетиоци говоре о лепоти манастира и његове околине. Сви говоре о удолини изеђу планинских врхова, о малом водопаду и Сељачкој реци, а најверниј би био опис који говори да је „манастир озидан на једном заравњаку, који је усечен у северни бок планине”. Нико није објаснио зашто се зове Суводол, када је ово једно од места најбогатијих водом у овом крају. До њега се стиже скретањем са бута који од Зајечара води према Књажевцу, код места Мали Извор. После села Селачка, кривудава пут води кроз живописне пределе право до манастира, који се окружен зеленилом, примети тек када се дође до улаза у манастирску порту. (Поповић Т. 2010.)

4.17. Манастир Буково

Пре тачно једног века, путописац је записао да се до манастира Буково долази „тврдим, насутим путем, дугим три километара, који је са три моста преко Блата саградио инжињер Павловић”, што је омогућило да „манастир са својим хладовитим шумама постане омиљено излетиште до кога су Неготинци најрадије ишли пешице”. Такође је, као и данас, постојала десно од улаза једна чесма, са лековитом водом, која је служила за окупљење и помоћ при разним болестима. Остале су записане и друге занимљивости везане за овај манастир, као што је и

само порекло његовог имена. После разних тумачења, остале су само две могућности. Прва, да је добио име по великим, *буковим шумама* на Братујевачкој коси, које окружују манастир и друга, по *птици бук*, која је настањивала неготински рит, пре него што је био исушен. (Поповић Т. 2010.)

О настанку манастира и његовом ктитору нема тачних података. Претпоставка да је његов оснивач био Свети Никодим Тисмански има доста основа, јер је он дуго боравио у Неготинској крајини и подигао неколико светиња. Са истом вероватноћом може се говорити и о ктиторству краља Милутина, који је овај манастир могао основати крајем тринаестог века, после победе над бугарским царем Шишманом. И трећа могућност је такође несигурна, по којој је манастир засновао неко од властеле из ових крајева у XIV веку. Ове нејасноће вероватно неће бити разрешене без нових, поузданијих извора, јер се манастир Буково до 1883. године помиње само неколико пута. На карти из доба аустријске окупације и још неким изворима, помиње се манастир Блатски, Блацки или Плацки, који је обележен на средини пута од Неготина до села Буковче, али никакви трагови о његовом постојању нису пронађени. Аустријски извори га помињу и као место у коме се налази школа за припремање будућих свештеника и калуђера. (Поповић Т. 2010.)

Слика 40. Манастир Буково

Извор: www.net4tour.org

Манастир је неколико пута страдао, а извесно време у њему није било монаха. Било је то у време борби за ослобођење од Турака. Обнављан је неколико пута, а у време преуређења 1837. године добио је на поклон велико звоно, као дар кнеза Милоша. Конаци су подигнути две године касније, а 1877. године цркви је придодата нова припрата. Велики напредак манастира везује се за долазак архимадрита Прокопија, учесника и вође Херцеговачког устанка,

који је овде стигао после примирја и његовог боравка у манастирима Рача и Боговођа. О сусрету са овим храбрим човеком и игуманом манастира са одушевљењем је писао Феликс Каниц, после посете Букову. За игумана Прокопија Бујишића везано је и оснивање прве школе за виноградарство и воћарство у Србији, која је била на имању овог манастира. (Поповић Т. 2010.)

Манастирска црква посвећена Светом оцу Николају никада није мењала свој првобитни изглед. Живопис који је до данас очуван потиче из 1902. године. По нацрту Стеве Годоровића, сликара из Београда цркву је живописао Милисав Марковић из Књажевца. Иконе на позлаћеном и дуборезом украшеном иконостасу радио је већим делом познати признати иконописац тог времена Лазар Крцалић, а

неколицина је дело Павла Чортановића, из Неготина. Очувано је само неколико делова старог живописа из 1682. године, као што је фреска Пресвете Богородице са анђелима на своду цркве и Светог Архангела Михаила и светих ратника у певници са северне стране. (Поповић Т. 2010.)

За манастир Буково везано је и неколико значајних догађаја из историје и културе српског народа. У просторијама манастирских конака, постигнут је споразум православних земаља Балканског полуострва о заједничкој борби против Турака. На Ђурђевдан 1912. године овде је потписана Српско – Бугарска конвенција о рату против Турске, чији су потписници били генерали Путник и Фичев. Поред осталих сачуваних података, зна се да је овде знаменити српски писац Светолик Ранковић написао своје дело *Порушени идеали*. (Поповић Т. 2010.)

4.18. Манастир Вратна

Према циновским природним, каменим мостовима, вретима или прерастима, како их називају стручњаци, река Вратна, село Вратна и манастир на уласку у клисуру реке, добили су своја имена. Скривен међу стењем, једва приметан док се до њега не дође, на двадесетак километара од Брзе Паланке, налази се, од не зна се којег времена, манастир посвећен Вазнесењу Господњем. Манастирска порта управо заклања улаз у кањон у коме се налазе Велики, Мали и Суви прераст, речни пролази, које је вековима клесала река између, преко тридесет метара високих стена. Цео крај са реком, кањоном, селом, манастиром, прерастима, непрегледним стењем и шумама представља један од најлепших и најзанимљивијих предела Неготинске крајине. (Поповић Т. 2010.)

Старост овог манастира мери се вековима. Основао га је, уз подршку краља Милутина поп Никодим, калуђер пристигао из Румуније, који се подвизавао у келији ископаној у стени недалеко од манастира. Било је то око 1339. године, а тај први храм био је посвећен Светом апостолу Павлу. Од прве цркве током вековних рушења и разарања, освајања и ослобађања, скоро ништа није остало. Према неким подацима обнављао га је Шербан, војвода од Струза, из околине Букурешта, у XV

Слика 41. Манастир Вратна
Извор: www.travel.rs

веку. Јеромонах Сава, 1860. године, у Инвентару, за овај манастир каже: „Изгледом је стародреван, а templo ј просто, од дасака сачињен”. Манастир је тада имао доста богослужбених књига на српском и влашком језику. Почетком XIX века обнављао га је и зграде поправљао оборкнез неготински Станко Фрајкор, а мештани села Јабуковца, Уровице и Вратне подигли су нови манастирски конак. У току тих обнова дозидан је и нови звоник изнад припрате.

Током разарања, доградњи и преправки скоро сав стари живопис је уништен. Остали су само делови фресака које представљају Христа Спаситеља, сцене из Јеванђеља Светог Макарија, Зосима и Марију Египћанку. Посебну пажњу заслужују царске двери из деветнаестог века и неколико икона пореклом из Русије. Изузетну драгоценост овог манастира представља чудотворна икона Богородице, дело руског иконописца из XVII века, пред којом су се до сада догодила многа исцељења болесних верника. (Поповић Т. 2010.)

V МУЗЕЈИ И ДРУГИ КУЛТУРНИ ОБЈЕКТИ

5.1. Музеј Тимочке буне – Бољевац

Музеј Тимочке буне, отворен је 1983. године на стогодишњицу обележавања Тимочке буне. Првобитна зграда старе апсане, у којој су током и након Тимочке буне били смештени затворени побуњеници, реконструисана је и адаптирана у музејски простор. Поставка музеја прати стање пред Тимочку буну, почетак буне, борбу народне и стајаће војске, организацију војске 80-их година XIX века, стање становништва с краја XIX века, најзначајније личности везане за буну, пре свега вође буне, све до угушења буне олично у Преком суду.

Слика 42. Музеј Тимочке буне
Извор: www.boljevac.org.rs

Музеј садржи богату колекцију докумената из 1883. године као што су Закон о устројству војске, Указ о разрешењу владе Милана Пироћанца и постављању владе Николе Христића, писмо команданта честобродичког одреда, пуковника Михајла Срећковића главном команданту стајаће војске, смртне прескуде Преког суда појединим вођама покрета, и многа друга. Поред документације, највећи део збирке музеја представљају фотографије личности које су одиграле пресудну улогу у Тимочкој буни:

краљ Милан Обреновић, за време чије владавине је донет Закон о устројству војске 1883. године након чега је уследило одузимање оружја од војника што је довело до побуне најпре у Лукову где су се побунили мештани Кривога Вира, затим фотографије најистакнутијих вођа буне и важних личности које су учествовале у самој буни, као што су Милија Петровић, Добросав Петровић, Љуба Дидић, Аца Станојевић, Љуба Божиновић, Владимир Зебић и многи други. Велики део музеја представљају илустрације са приказа сељака из тог периода, народне војске, стајаће војске и догађаја као што су: „Предавање оружја”, „Читање владине наредбе и позив на изручење оружја”, „Напад стајаће војске на народ и народну

војску код бањске клисуре”, и многе друге илустрације из периода Тимочке буне које омогућавају његово боље „читање”. Своје место у поставци нашла је малобројна уметничка збирка са акварелима и цртежима, такође везани за Тимочку буну, пре свега за значајна места окупљања, као што су акварели Д. Мишковића: акварел са изгледом сеоске механе у селу Лукову пред којом су средином октобра 1883. године почели немири побуњеника, акварел са изгледом зграде општине у Кривом виру, и цртеж са изгледом апсане, истог аутора, затим цртеж Е. Декера са изгледом улице у Бањи, затим његов цртеж са приказом зграде у којој је одржан договор пре избијања буне и др. Богата збирка фотографија нам приказује „Панораму виса „Столица” где је била улогорена бољевачка, побуњеничка војска”, Панорама Грамаде, Књажевца, Зајечара и других места значајних за Тимочку буну, затим карте са приказом кретања народне и стајаће војске. Поред тога збирка садржи предмете и оружје из тог периода, као и медаље којима су награђени они који су хватали побуњенике. У музеју је изложен и део завичајне збирке где се могу видети преслице, старе вунене чарапе, као и поједини елементи прибора за ручавање.

Музеј нам пружа један коплетан увид у развој и деловање Тимочке буне, све до њеног слома али такође нас упућује у начин живота и размишљања људи с краја XIX века. Прича је пропраћена документацијом и илустрацијом овог значајног догађаја – Тимочке буне која је настала као реакција на бирократску владу и апсолутистички начин владавине Милана Обреновића јер је све више отежавала и онако тежак живо сељака али и свих оних људи вођени напредним идејама који су се борили за слободу и народна права. Буна је постала један логичан след догађаја. Иако се често назива сељачком буном, ову буну је заправо, подигла интелектуална елита бољевачког среза, учитељи и свештеници, од којих је већина, своју тежњу за ослобођењем од бирократске власти, платила животом, смртном пресудом и стрељањем н Краљевици. Зато је овај музеј подигнут у Бољевцу, месту у чијем је срезу буна почела, и она представља споменик једном трагичном догађају али исто тако и успомену на људе, који су дали своје животе борећи се за боље сутра. Музеј, већ 28 година, прикукпља, чува и приказује музајску грађу којом се илуструје Тимочка буна. Али поред сталне поставке, у Музеју су се током година могле видети и многе друге изложбе као што су: изложба преслица, изложба старих чарапа, изложба фотографија „Бољевац некад и сад”, изложба тканица, изложба лековитог биља под називом „Здравље из божје апотеке”, изложбаобредних хлебова, изложба фотографија под називом „Бољевчанке у белом” и многе друге.

Музеј тимочке буне је од великог значаја за историју Бољевца, један је од ретких музеја у Србији који је посвећен одређеном историјском догађају и као такав заслужује истакнуто место у бољевачком културном животу.⁸

⁸ www.sr-rs.facebook.com

5.2. Завичајни музеј – Књажевац

Завичајни музеј у свом саставу има:

1. Музеј града у кући Аце Станојевића,
2. Архео-етно парк у Равни и
3. антички локалитет *Timacum Minus*

Завичајни музеј Књажевац је смештен у Карађорђевој 15. Зграда је у склопу градског језгра, саграђена као двојна породична стамбена зграда у власништву породице Сибиновић, бивших власника тимочких рудника "Добра срећа". Подигнута је 1906.године и припада врсти културних добара грађанске архитектуре са стилским карактеристикама сецесије, значајним за период са почетка XX века.

Музејска стална поставка састоји се из археолошког, етнологског, историјског, уметничког и геолошко-природњачког дела. Хронолошки и тематски изложени су музејски експонати из књажевачког краја од најстаријих праисторијских времена до данас. Посебно се истиче по значају етнографска збирка двопређних вунених чарапа, јединствена у свету, која је изложена као засебна целина – Музеј чарапа у оквиру сталне поставке. У оквиру археолошке поставке издвајају се по важности и значају предмети са античког локалитета *Timacum Minus*.⁹

5.2.1. Музеј града Књажевца

Музеј града Књажевца налази се у кући Аце Станојевића, радикалног првака и председника Народне скупштине Србије. Кућа је споменик културе, саграђена 1910.године по узору на италијанске виле. У горњој етажи амбијентално је приказан грађански ентеријер са краја XIX и почетка XX века. Изложени предмети културне и уметничке вредности, су пре свега лични предмети Аце Станојевића и његове породице а део експоната добијен је на поклон од старих књажевачких породица, с обзиром да је Књажевац некадашњи Гургусовац једна од најстаријих вароши у Србији. У доњој етажи, у галеријском простору одржавају се различити музејски садржаји - књижевне и музичке вечери, различита предавања итд.¹⁰

5.2.2. Архео – етно парк у Равни

Архео–етно парк налази се у селу Равна на путу за Зајечар, 8 km северно од Књажевца у дворишту сеоске школе која је и сама споменик културе. На избор овог села за смештај архео–етно парка утицала је близина античког утврђења *Timacum Minus*.

У склопу овог парка је: истраживачка станица, у згради сеоске школе, намењена пре свега за екипе студената, стручњаке и научнике различитих профила (етнолози, археолози); лапидаријум са изложеним римским каменим споменицима који су пронађени приликом археолошких истраживања; етно–парк у којем је реконструисано сеоско домаћинство са краја XIX и почетка XX века са циљем да

⁹ www.knjazevac.rs

¹⁰ www.knjazevac.rs

презентује и негује традиционално градитељство краја. Ово домаћинство чине - Кућа из Горње Каменице у чијем је подруму формиран Музеј вина са винотеком, кућа из Берчиновца, амбар и казаница за печење ракије са Старе планине; у фази формирања је и Музеј традиционалног привређивања на отвореном.¹¹

5.2.3. Timacum Minus

О овом локалитету је писано у оквиру поглавља 3.9. (стр. 20).

5.3. Музеј Крајине – Неготин

Музеј Крајине у свом саставу има:

1. Музеј Крајине – управна зграда
2. Музеј Хајдук Вељка и
3. Мокрањчева кућа

Музеј је у почетку радио у скромним просторијама. Музејски предмети груписани су у два одељења. У једном су били предмети из: археологије, етнологије и природњачка збирка, у другом одељењу била су документа и литература, фотографије, слике и други материјал који се односи на Неготин и Крајину. Све до половине XX века музеј нема кустосе. Од 1952. музеј добија зграду трговца Душана Јотића. То је био бољи и већи простор за археологију у приземљу и све остало на спрату. Музеј убрзо увећава фонд експоната, тако да је било могуће основати још два музејска објекта. Прво је 1964/65. отворена родна кућа Стевана Мокрањца. Касније, 1997. године, у најлепшој згради источне Србије (урађена од камена), у згради Тодорчетовог конака, отворен је Музеј Хајдук Вељка.

У групу најзаслужнијих Неготинаца који су радили на оснивању музеја спадају: Петар Типа – школски инспектор (председник Управног одбора музеја), Милан Радојевић - учитељ, Стојан Младеновић –професор (први управник музеја), Светислав Стефановић - банкарски чиновник, Димитрије Богдановић – срески начелник, Петар Тодоровић - директор учитељске школе, Драгутин Цветковић - директор Гимназије, Илија Симић - директор основне школе, др Мирослав Силвић, Милован Лапчевић - школски надзорник, Жика Ристић - чиновник, Славко Милојковић - учитељ и др Александар Тодоровић.¹²

5.3.1. Музеј Крајине – управна зграда

Археолошку поставку у лапидаријуму чине експонати архитектонске и сакралне пластике из римског периода (III-IV век), са простора Неготинске крајине. Од предмета су изложени најрепрезентативнији примерци од керамике (TERRA SIGILATA), ситна бронзана пластика, оружје, оруђе, предмети за свакодневну употребу, накит, новац. Средњевековни материјал са најрепрезентативнијим примерцима српског средњевековног накита, оруђем, оружјем, новцем и посудама је изложен у две витрине, а словенски ратник је представљен каменом скулптуром у простору. Историјска поставка састоји се од докумената, фотографија, оружја из I

¹¹ www.knjazevac.rs

¹² www.muzejkrajinе.org.rs

српског устанка, Балканских ратова и I светског рата. Изложени експонати говоре о духовној и материјалној култури Неготинске крајине XIX века и XX века.¹³

5.3.2. Музеј Хајдук Вељка

Музеј је смештен у конаку кнеза Тодора. Поставка је посвећена јунаку из времена српског устанка, Хајдук Вељку. Изложена су уметничка дела инспирисана Хајдук Вељком, оружје и барјаци из Српског устанка, фотографије и документа о ратовању. Етнолошки експонати у охаклији илуструју градску кућу из XIX века. Вељка, рођеног у Леновцу код Зајечара, његов немирни дух још 1803. године води у хајдуке. Четовао је са познатим харамбашом Станојем Главашем, са чијом се рођаком Маријом касније и оженио и имао двоје деце.

У почетку Првог српског устанка Вељко је ратовао са Станојем Главашем, Душом и Вујицом Вулићевићем. Уз дозволу Совјета, 1807. године, диже на устанак свој родни крај, Црну реку. Лична храброст и јунаштво од Вељка врло брзо чине једног од највећих српских хероја о коме се песме певају и већ за живота га уводе у легенду. Карађорђе га именује за војводу и поверава му да чува Бању, а касније и Неготин где је јуначки погинуо бранећи Крајину од Турака. Хајдук Вељко Петровић, војвода Крајински, чува источну границу Србије, обезбеђује ред и мир у Крајини, утврђује Град и шанчеве око њега. На тај начин Неготин добија значајну улогу у обезбеђењу српске границе према турској видинској армији.

Међународни положај Србије 1812. године, након што Русија завршава рат против Турске миром у Букурешту, све се више компликује. Турци нуде Србима амнестију под условом да стање у Србији буде као пре устанка. Меду тим, Срби не желе поново Турке у својим градовима, већ траже аутономију од Порте и тако рат постаје неизбежан. После првих сукоба са Турцима почетком 1813. године, Вељко је са својом коњицом продро до Видина и запленио доста стоке. Меду тим, Турци су већ припремили напад на Крајину. Почетком јула 1813. године, код села Буковча, долази до првог већег боја у коме је Вељко са својим бећарима до ногу потукао део турске војске. После три дана велика турска војска је прешла Тимок и упутила се ка Неготину.

Упркос саветима многих да би са расположивом војском, која је бројала мање од три хиљаде људи наспрам 16.000 Турака, Крајину могао успешније да брани са околних брда, Вељко, ипак, одлучује да Турке сачека у утврђеном Неготину. Свакога дана је Хајдук Вељко излазио у сусрет Турцима и са неисказаном храброшћу се са њима тукао, али надмоћнија турска војска је, ипак, успела да се одржи и да се опрезно примакне утврђеном Неготину. Узалуд је Вељко сваке ноћи јуришао у турске редове и борио се надљудском снагом, време је овога пута радило за Турке. Вишедневна опсада Неготина потпуно је исцрпела његове браниоце. Муниција је била при крају, а помоћ није стизала. За то време Турци су били све ближе Вељковим шанчевима и непрекидно су тукли топовима неготинска утврђења. Гореле су и у пламену нестајале неготинске брвнаре, тресла се Баба Финка од турских ђулади, рушиле су се дрвене куле. Причало се да је Вељко наредио да се покупе све металне ствари, тањери и калајна кандила и да се

¹³ www.muzejkrajinе.org.rs

претопе у пушчану муницију, па је на крају и талирима (метални новац) пунио топове када су Турци негде учинили јуриш.

Деветнаестог дана одбране, 18. јула 1813. године, погинуо је Хајдук Вељко на Абрашевом шанцу, у тренутку када је бодрио своје борце да истрају. Турско ђуле окончало је живот прослављеног Крајинског војводе. И узалуд су његови најближи саборци пет дана крили његову смрт. Војска је врло брзо осетила да је Вељко погинуо и преко ноћи, кроз неготински рит, побегла у Пореч. И, како је то записао Вук Караџић: "Врло брзо цео онај крај, а потом и сва Србија позна да Вељка нема". Остао је његов животни мото "Главу дајем, Крајину не дајем". Мокрањац му је посветио VI руковет.¹⁴

5.3.3. Мокрањчева кућа

Музејску поставку у Мокрањчевој кући представља етнолошка поставка са оригиналним предметима, фотографијама и документима из живота и рада Стевана Мокрањца. Свакако најзначајнији и свакако најпознатији српски композитор. Рођен је у Неготину у Источној Србији, а највећи део живота провео је у Београду. Умро је као избеглица у Скопљу на почетку Првог светског рата. Млади Мокрањац је током редовног школовања у Неготину, Зајечару и Београду поуке о музици добијао површно и нередовно. Ипак, имао је рилике да слуша разноврсно народно певање и црквено појање, тада још изузетно живо у усменој традицији. Гимназијско школовање није му битно олакшало стицање знања о музици. Уз подршку и помоћ Првог београдског певачког друштва и уз државну стипендију, студије музике је започео у Минхену (1879), а наставио и довршио у Лајпцигу и Риму. По повратку у Београд (1887), као вец образован музичар, постао је диригент црквеног хора Корнелије Станковић и Првог београдског певачког друштва. За Београдско певачко друштво, које је под његовим руковођењем исписало златне странице своје историје, остаће везан до краја живота и као диригент и као композитор. Само попис најзначајнијих гостовања овог ансамбла: Солун, Скопље, Софија, Цариград, Пловдив, Будимпешта, Петроград, Нижњи Новгород, Москва, Кијев, Берлин, Дрезден, Лајпциг, Дубровник, Цетиње, Сарајево, Мостар, Сплит, Шибеник, Ријека, Трст, Загреб, Велика Кикинда, Суботица и Сремска Митровица, пружа упечатљиву слику о озбиљности и осмишљености деловања Друштва и њиховог сталног диригента Стевана Мокрањца.

На концертима су, поред дела домаћих и страних композитора, највише извођене Мокрањчеве композиције, често и писане за дату прилику. Као композитор Мокрањац је доследно ишао путем неговања националног музичког стила, који је у српској музици половином XIX века започео Корнелије Станковић. Са подједнаким жаром и на пољу световне и на пољу црквене музике. Реалистички је сагледао прилике у Београду и тадашњој Србији, па се определио за хорско "а цапелла" стваралаштво, које је у тој средини имало и слушаоце и извођаче. Црквеном појању је био посвећен целог живота. Слушао га је и учио још као дете у неготинској цркви. На његовом бележењу је радио више од једне деценије, а резултат тога су три обимне књиге нотних записа. На основу традиционалних напева писао је хорску духовну музику од студентских дана до краја живота. На

¹⁴ www.muzejkrajine.org.rs

темељима народне уметности створио је музичка дела непролазне вредности: петнаест Руковети, Литургију Светог Јована Златоустог, Козар... а делујући као диригент извео их је у многим градовима Европе.¹⁵

5.4. Музеј Понишавља – Пирот

Музеј је основан октобра 1947. године одлуком Градског народног одбора Пирота под називом Народни музеј. Већ је поседовао изванредан број предмета, углавном поклона од грађана Пирота и околине. Одлуком Скупштине општине Пирот, Музеј је 1969. године добио данашњи назив.

Као регионална музејска установа, која концепцијски спада у категорију завичајних музејских установа комплексног типа, делатност проучавања, заштите и презентације културног типа, делатност и проучавање, заштите и презентације културно уметничких и историјских дела, односно покретних културних добара, ова музејска установа обавља на територији општине Пирот, Димитровград, Бабушница и Бела Паланка.

Слика 43. Музеј Понишавља
Извор: www.jugmedia.info

Организациону структуру Музеја чине одељења за археологију, етнологију, нумизматику, историју и историју уметности. Збирке наведених одељења формирају музејски фонд од око 6.500 предмета. У састав музејског фонда улази и фонд Галерије фресака у Старом граду кога чине репродукције фресака из манастира Светог Јована Богослова, задужбине Константина Дејановића, у селу Поганову, као и два легата, од којих је један легат учитеља Ћире Ранчића из области дечије књижевности, а други легат учитеља Душка Ћирића са етнолошко – историјском грађом.

Поред тога, Музеј има депандансе у Бабушници, Белој Паланци и Димитровграду.

Осим заштите покретних културних добара и проучавања материјалне и духовне културе средњег и горњег Понишавља и Лужнице, Музеј остварује и културно – просветну, педагошку и издавачку делатност која је започела крајем шездесетих и реализовала се кроз неколико едиција.

Изложбени простор узима обухвата површину од око 300 м² за потребе сталне поставке и око 100 м² галеријског простора за потребе тематских и гостујућих изложби.¹⁶

¹⁵ www.muzejkrajine.org.rs

¹⁶ www.muzejpirot.com

5.5. Народни музеј – Зајечар

Народни музеј у Зајечару основан је 27. марта 1951. године, као Градски музеј, од стране Градског народног одбора општине Зајечар. Данашњи назив Народни музеј датира из 1961. године. Зграда у којој се он налази саграђена је 1927. године, за потребе војне установе за пројектовање путева. Њена укупна површина од 750 м² није у складу са потребама музеја, како изложбеног простора, простора за депоновање и чување материјала, тако и простора за рад особља. Музеј је комплексног типа и у оквиру њега раде стручна одељења историје, историје уметности, археологије и етнологије.

У склопу Народног музеја налазе се:

1. Радул бегов конак (део поставке етнолошког одељења и галерија),
2. Турска воденица,
3. Музеј здравства
4. Задужбина „Никола Пашић” (Меморијал Николе Пашића и Галерија) и
5. археолошко налазиште Феликс Ромулијана¹⁷

Слика 44. Народни музеј Зајечар
Извор: www.zajecar.info

5.5.1. Радул бегов конак

У центру Зајечара, у улици Љубе Нешића, која је уједно и трговачки део града, налази се Радул бегов конак, један од споменика оријенталне културе у овом крају. Није могуће утврдити ко је саградио и био власник конака али, претпоставља се да је по ослобођењу Тимочке крајине од Турака 1833. године, конак добио новог власника – Радул бега. По султановом наређењу, Турци су морали да напусте новоослобођене нахије, а своја непокретна добра да уступе српској управи или продају хришћанима. Тако је и чардак, од неког непознатог турчина, откупио тада најбогатији Грљанац (село Грљан поред Зајечара), Радул Глигоријевић, касније познат по надимку Радул-бег.

¹⁷ www.muzejzajecar.org

Чардак Радул бега има приземље и спрат. Приликом реконструкције објекта нађено је да су приземне просторије коришћене као занатске радње док је спратни стамбени део чардака био далеко атрактивнији и фолклористички интересантнији. Године 1976. завршена је реконструкција и адаптација чардака, а 2008. године, средствима Министарства културе у Београду, извршена је нова санација објекта.

На спрату је смештена стална поставка „Стари Зајечар” која презентује материјалну и духовну културу града XIX и XX века, у приземљу је галеријски простор у коме се, поред ликовних изложби одвијају и други разноврсни програми. Простор Радул беговог конака је и омиљено место окупљања младих.¹⁸

5.5.2. Задужбина „Никола Пашић”

Добри познаваоци историје кажу да је српски народ имао три велика државника: Илију Гарашанина, Јована Ристића и Николу Пашића. Живот и рад Николе Пашића (Зајечар 1845 – Београд 1926) везан је за владавину обеју српских династија, Обреновића и Карађорђевића. Прво његово појављивање у јавном политичком животу било је 1878. године, када је изабран за народног посланика. Потом следи оснивање Радикалне странке 1881. године, предвођење Тимочке буне 1883, осуда на смрт, изгнанство и помиловање 1889. После абдикације краља Милана, са својом странком освојио је изборну победу, преузео власт у Србији и формирао свој први кабинет Владе 1891. године. У његовој биографији сусрећу се и функције председника београдске општине 1896-1897, дипломате-посланика у Петрограду 1893-1894, по завршетку Првог светског рата преговарач је на Конференцији мира у Паризу. За време валдавине Обреновића, Радикална странка, па и он као њен вођа, били су углавном у опозицији, а сасвим ретко на власти, док су за време Карађорђевића били искључиво на власти, а спорадично у опозицији. После смрти упоређиван је са великанима европске историје. Историјска дистанца од његове смрти 1926. године одавно је превазишла политичку конотацију и представља солидну основу за научни контекст.

Све горе наведено је било полазиште да се у Зајечару оснује Фондација под називом Задужбина „Никола Пашић”, на иницијативу грађана, 25 марта 1992. Министарство културе је решењем од 16. јула 1993. одобрило њено оснивање као својеврсне институције у култури. Покретачка идеја тих година је била да се на достојанствен и адекватан начин обележи 150 година од Пашићевог рођења.

Током 1995. године Задужбина је била иницијатор и покровитељ манифестација као што су снимање дугометражног документарног филма „Никола Пашић”, одржавање међународног научног скупа „Никола Пашић – Живот и дело”, организовање изложбе „Никола Пашић, трагом докумената”, подизање споменика у центру града, те наредне године премијерно извођење позоришне представе „Агонија – сновиђења Николе Пашића”, као и бројне пропратне манифестације. Свечано отварање Меморијала уприличено је 23. новембра 1996. поводом обележавања 70 година од Пашићеве смрти. Меморијал се данас састоји од сталне изложбене поставке и наменског простора, који се користи за изложбе, предавања, промоције књига, песничке вечери и друге сличне манифестације. Стална

¹⁸ www.muzejzajecar.org

изложбена поставка, везана за Пашићев живот и рад, направљена је у сарадњи са Историјским музејем Србије.¹⁹

5.5.3. Felix Romulijana

О овом локалитету писано је у оквиру поглавља 3.5. (стр. 14).

5.6. Музеј рударства и металургије – Бор

Музеј у Бору почео је да ради 1961. као народни, а од 1973. као специјализовани Музеј рударства и металургије, са интердисциплинарним приступом изучавања ових привредних грана и културне баштине. Кустоси, конзерватори и други стручњаци истражују, прикупљају, чувају, обрађују, излажу и публикују музејски материјал из археолошке, историјске, етнолошке, уметничке, минеролошке и збирке техничке баштине. На сталној поставци „Историјски развој рударства и металургије од праисторије до данас” изложени су предмети са локалитета „Рудник” у Рудној Глави, који потичу из 4.500 године п.н.е., преко античког и средњовековног периода до новог века и савременог доба. Могу се видети руде и минерали, рударске алатке, култни предмети, мерни инструменти, накит, новац, метално оружје, макете традиционалних занимања у овом крају до оснивања рудника у Бору почетком XX века фотографије, слике, скулптуре, савремена опрема и производи металургије. У парк музеју рударске и металуршке опреме изложено је преко 20 предмета из XX века: јамска подграда, истражна бушећа машина, вагонети, рудничке и локомотиве са површинског кпа, ватер жакетна пеш и топионички лонац запремине 10 тона до камиона дампера носивости 170 тона. На сталној поставци „Брестовачка бања у време кнеза Милоша” у књажевом конаку у Брестовачкој бањи сагледава се уз помоћ предмета, фотографија, слика и географских карата историје овог краја у првој половини XIX века. У галирији Уметничке колоније „Бакар” изложен је избор из 24-годишње продукције савремене скулптуре у бронзи и месингу.

Иако прве иницијативе за оснивање оптичу из 1950., Музеј је почео да ради марта 1961. Данас је то установа са шест збирки, одељењем за конзервацију, библиотеком, преко 15.000 предмета, више сталних поставки у различитим објектима и на отвореном, богатом изложбеном и издавачком делатношћу. Организатор је јединствене вајарске колоније „Бакар” већ 26 година.²⁰

5.7. Археолошки музеј Ђердапа – Кладово

Археолошки музеј је музеј дунавског региона Гвоздена Врата – Ђердапа. Конституисан је и отворен 1996. године (у Кладову), као огранак – музеј у саставу Народног музеја (у Београду) са задацима да прикупља, чува, стручно-научно документује, презентује и публикује, односно интерпретира културно наслеђе ове територије. Богата и разнородна археолошка Збирка Ђердап је сакупљана преко 50 година, у склопу програма археолошких ископавања и истраживања

¹⁹ www.muzejzajecar.org

²⁰ www.nocmuzeja.rs

преисторијских, римских, средњовековних локација, у оквиру мера заштите предузетих деловањем мултидисциплинарног Пројекта Ђердап – Пројекта Диана / Занес.

Изложба музеја се годишње иновира и допуњава, у зависности од теме сезоне, новим налазима, експонатима, начином презентовања. Поставка се формира сваке године већ од креирања идејног концепта манифестација, пре свега мајске Ноћи музеја. Најзначајнији налази, артефакта су, међутим, стално изложени, увек у фокусу пажње посетилаца, јер на најбољи начин осликавају миленијумску прошлост и значај ових древних обала Дунава.

Све изложбе, презентације, манифестације повезује увек исти (над)наслов (слободан превод реченице Плинија Млађег), први пут промовисан широј јавности 1998. године: „... Величанствено је стајати на обали Дунава...” или „... Magnum est stare in Danuvii ripa...” (Плин. Еп. XVI 2).²¹

5.8. Рајачке Пимнице

Слика 45. Рајачке пимнице
Извор: www.glassrbije.org

Слика 46. Подрум у пимницама
www.fotografijesrbije.blogspot.com

На крајњем истоку Србије, двадесетак километара јужно од Неготина, надомак српско – бугарске границе, леже надалеко чувене Рајачке Пимнице. На подручју Неготинске крајине, познате по богатим виноградима из древних римских времена, сеоско становништво је, бавећи се вековима виноградарством, оснивало посебна насеља у близини својих сталних пребивалиште. Насеља су добила назив „пивнице” или „пимнице”, како винске подруме назива локално становништво у неготинском крају. Вински подруми су коришћени за производњу вина и ракије од благородног неготинског грожђа, као и место за чување готових напитака. Рајачке Пимнице, у свету јединствени културно – историјски споменик је подигнут у част вину и виновој лози. Рајачке пимнице представљају скуп винских подрума, који припадају селу Рајац, смештеном 2 км западно, на врху Белог Брега, окруженог виноградима и виногорјем. Целина винских подрума Рајачких пимница је густо груписана у спонтано низу који прати изглед и конфигурацију терена. Низови камених винских подрума неједнаке величине, у приземљу или са два спрата, али истоветног облика и укопане у земљу, чине кривудава уличице Рајачких пимница.

²¹ www.nocmuzeja.rs

Читава Неготинска крајина (подручје око Неготина и околине) располаже одличним условима за узгој винове лозе, што је дало мноштво винских подрума и винарија. Монументални тајанствени „град вина” – Рајачке Пимнице, са преко 270 прелепих камених здања, старих дуже од два века, централном фонтаном и тргом посвећеним Светом Трифуну и узаним улицама које воде до следећег реда камених винских подрума, покривеним специфичним крововима, настао је на месту по вољи мајке природе и тиме намењен производњи, чувању и нези природних рајачких вина. Посебно су драгоцене црна вина, произведена са љубављу и бригом домаћина из Рајца, од грозђа благородног рајачког виногорја.

Градња „кућа – винских подрума” у Рајачким Пимницама је започета у XVIII веку, у сврху чувања вина у каменим здањима – подрумима, који су касније поришћени и за производњу чувених вина са подручја Неготинске крајине. У скоро сваком од подрума Рајачких Пимница можете пробати разноврсна вина, или посетити изложбу ручних радова и старих заната, али не заборавите да кушате *чувена црвена вина неготинског виногорја*, произведена од домаћег грозђа, узгајаног на оближњим, стално осунчаним обронцима Рајца. Старо гробље у Рајцу је такође веома занимљиво и вредно посете, јер ћете на њему пронаћи мноштво веома старих, фантастично и чудновато исклесаних камених хадгорбних споменика – стећака, који су јединствено културно обележје овог маленог села источне Србије.²²

VI МАНИФЕСТАЦИЈЕ

6.1. Гитаријада у Зајечару

Гитаријада је најстарији фестивал неафирмисаних рок бендова. Окупљајући десетине хиљада учесника и посетилаца из земље и иностранства, овај фестивал спада у ред најзначајнијих музичких догађаја у региону. Циљ манифестације је подстицање и афирмација музичког стваралаштва младих опредељених за Rock'n'roll, који још од свог настанка, као планетарни феномен, постаје универзално средство комуникације младих и интегрални сегмент савремене урбане културе.

Историја овог фестивала датира с краја шездесетих година прошлог века, када су се на темељима светске продукције, код нас појавили први рок састави, стекавши велику популарност међу младима. Тих година се, по угледу на Гитаријаду, која је 1966. године одржана у Београду, у мањим градовима широм земље оснивају сличне манифестације. На иницијативу локалних бендова, настао је и фестивал у Зајечару, који је у почетку организован два пута годишње. Крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година прошлог века, Гитаријада од локалног, прераста у најзначајнији фестивал демо бендова у региону. Током вишедеценијског трајања, Гитаријада је афирмисала многе домаће бендове, који су на самом почетку музичке каријере, као победници или учесници фестивала,

²² www.panacomp.net

снимили своја прва издања и добили одговарајућу медијску подршку. У ревијалном програму фестивала, сем домаћих, наступала су и многа светска имена, попут: Steve Lukather, Liabach, Uriah Heep, Wishbone ash, Ken Hensley & Live fire, Stan Web's & Chicken shake, Nightwing, Girlschool, итд.

За разлику од сличних манифестација које су у међувремену настајале и нестајале, Гитаријада до данашњих дана одолева изазовима времена, пре свега захваљујући доследности у очувању аутентичног идентитета, као и подршци Министарства културе Републике Србије, Министарства економије и регионалног развоја Републике Србије, града Зајечара, бројних донатора, спонзора и медија. Вишедеценијска традиција и значај Гитаријаде, учинили су ову манифестацију националним бредном, промотером и једним од носилаца развоја туристичке привреде града Зајечара.²³

6.2. Биљоберске свечаности – Сокобања

Биљоберске свечаности се одржавају сваке године у Сокобањи, од 2 – 15 јула. Велики број туриста баш за ову прилику долази у Сокобању како би се опробао у брању лековитог биља на падинама Озрена и Ртња. Посебно задовољство је брање, уз надзор стручних водича, афродизијака „Ртањског чаја”. Најсмелији настављају авантуру, традиционалним успоном на Шиљак – врх Ртња (1560 м), на дан православног празника Светог Јована Биљобера, 7 јула. Поред оваквих излета организују се и стручна предавања на тему лековитог биља, квизови и Биљна парада. Пратећи садржај манифестације је и Сајам лековитог биља, меда и здраве хране, који се одржава на мермерном шеталишту, где се могу купити многобројни чајеви и препарати на бази лековитог биља и меда. Круна манифестације је избор најлепше окићене девојке лековитим биљем и пољским цвећем - „Принцезе Биљарице”.²⁴

6.3. Међународни фестивал „Прва хармоника – Сокобања”

„Прва хармоника Сокобање” је културно – забавна манифестација, такмичарског карактера, која је први пут одржана давне 1962. године. Име фестивала се мењало током година, најпре се звао Прва хармоника Сокобање, Србије па Југославије, а данас је то Међународни фестивал Прва хармоника – Сокобања. У протеклих 47 година кроз овај фестивал, који је цењен и у земљи и у свету, прошло је више хиљада такмичара. Многи победници, данас су еминентни стручњаци и професори на академијама, шефови великих оркестара, мајстори хармонике.

Такмичари су подељени у 8 категорија:

1. петлићи до 10 година
2. пионири 10-12 година
3. старији пионири 12-14 година
4. малђи јуниори 14-16 година
5. јуниори 16-18 година

²³ www.gitarijada.org

²⁴ www.sokobanja.org.rs

6. сениори преко 18 година
7. дует хармоника до 15 година
8. дует хармоника преко 15 година

Фестивал се одвија у две етапе: предтакмичење или четвртфинале се одржава у десетак градова у Србији и Македонији у виду јавне аудиције, полуфинале у јулу и финале у августу, на летњој позорници „Врело” у Сокобањи. Фестивал прате концерти најпознатијих звезда домаће естраде.²⁵

6.4. Мокрањчеви дани

Стеван Стојановић Мокрањац је један од најзначајнијих српских композитора до данас. Рођен је у Неготину 1856. године, умро у Скопљу 1914. Његове световне и духовне хорске композиције уткане су у културно и музичко наслеђе наше земље и постале су део историје али и свакодневне музичке праксе. Чувених 15 Руковети, које је аутор компоновао од 1883. до 1909. године убраја се међу врхунска достигнућа српске музике, а представљају врсту хорских свита инспирисаних фолклором различитих крајева јужнословенског поднебља. Најпознатије су VI руковети (посвећена Хајдук Вељку) и X (са темом Биљана платно белеше), која ће касније Јовану Христићу послужити као инспирација за балет „Охридска легенда”.

Сваког септембра, почев од 1966. године, у Неготину се одвија празник музике у спомен Мокрањцу. У прво време је почетни део фестивала био претежно обележен фолклорним манифестацијама. Био је то скуп аматерских фолклорних група, које су предходно, кроз елиминаторна такмичења по селима избориле част да суделују у „Мокрањчевим данима” и да својом свечаном поворком кроз град увеличају њихово отварање.

На овом фестивалу гостовали су и гостују најпознатији извођачи из Србије и са простора бивше СФРЈ, али и многи познати светски пијанисти и хорови. Натпевавање хорова је својеврсна круна „Мокрањчевих дана”. У оквиру пратећег програма фестивала одвијају се бројне изложбе слика, промоције књига, књижевне вечери и излети до туристичких дестинација Неготинске крајине. Покровитељ манифестације је Министарство за културу Републике Србије.²⁶

6.5. Остале манифестације

Како у овом делу Србије има прегршт манифестација, многе ћу морати само укратко споменути, што никако не значи да су мање занимљиве или значајне:

1. *Сусрети села општине Бор* – Такмичење борских села у културном стваралаштву
2. *Бекријада* – мушка и женска забава. Традиционална забава уз неговање изворног народног стваралаштва и гастрономских приредби. Титулу победника забаве односи учесник који се најбоље весели и највише поједе и попије. На мушкој забави женама је приступ забрањен. Међутим, жене не остају дужне, већ организују женску Бекријаду. Пропозиције су исте.

²⁵ www.sokobanja.org.rs

²⁶ www.toon.org.rs

3. *Ускршињи дани фолклора* – Смотра народног стваралаштва, обичаја и игара. Осим ревијалног наступа културно уметничких друштава из земље и иностранства манифестација садржи такмичарски део у атрактивним, готово заборављеним пастирским играма (клис, паорка, ношење јајета у кашики)
4. *Једриличарска регата – Бованско језеро*. Републичка наутичка манифестација
5. *Првомајски уранак – Борско језеро*. Туристичка манифестација уз богат културни и спортски програм
6. *Црноречје* – Традиционална међународна манифестација, коју посети више од 20.000 људи. Обухвата такмичење трубача и концерт уметничке музике засноване на традиционалном мелосу.
7. *Крајински обичаји* – Посетиоци уживају у надметањима свирача, преља, пастирским играма, спремању народних јела и на крају избору најлепше чобанице
8. *Фестивал културе младих Србије* – Јединствена смотре младих Србије, у свим областима уметничког стваралаштва
9. *Видовдански ноћни успон на Ртањ* – Традиционални ноћни успон на врх Ртња пред излазак сунца. Манифестација окупа планинаре и туристе из читаве Србије
10. *Фестивал забавне музике за децу и младе „ТИН“* – Музичка манифестација која негује осим дечије и музику намењену тинејџерском узрасту по чему је специфичан у земљи. Фестивал је међународног и такмичарског карактера
11. *Летња регата Текија – Кладово – Кусјак*. Тродневна регата Дунавом за рекреативце са пловилима без мотора. Учесницима регате се нуди и богат забавни програм
12. *Етно Фест – Кладово*. Смотра народног стваралаштва, хране и пића, уз вечерње концерте естрадних звезда и наступе фолклорних друштава. Етно Фест приређује и сајам МСП-а
13. *Дани Брестовачке бање* – Туристичко – културно – спортска манифестација која се традиционално одржава у бањи са великим бројем посетилаца.
14. *Златна труба Балкана* – Такмичење најбољих дувачких оркестара и турбача из Србије и других балканских земаља који се надмећу за титулу краља трубе и титулу најбољег оркестра.
15. *Златна бућка* – туристичко – спортско – риболовна манифестација и такмичење у улову рибе
16. *Сабор на Панаџур* – У подножју Старе планине у селу Јаловик Извор одржава се сабор народне изворне музике који окупља певаче, хармоникаше, фрулаше, гајдаше, трубаче и блех-оркестре
17. *Међународни сајам меда и вина* – Манифестација Сајам меда и вина има међународни карактер и обухвата представљање винара и пчелара из целе Србије, Бугарске и Румуније. Обухвата презентације вина и меда, предавања, културно-уметнички програм и изложбе
18. *Сачувајмо гајде и старе игре* – Ревиијални наступ КУД-ова са изворним народним играма и наступима гајдаша. У манифестацији учествују културно-уметничка друштва из читаве Србије.²⁷

²⁷ www.carolijaistoka.com

ЗАКЉУЧАК

Простор Источне Србије се одликује дугим континуитетом насељености. Дуги континуитет насељености оставио је за собом многобројне трагове материјалне културе. Почевши од неолитских насеља (Власац, Лепенски Вир), преко Римских (Феликс Ромулијана, Купае, Талиата, Трансдиерна, Егета, Понтес) и Српских средњовековних утврђења (Сокоград, Голубац), до Турских утврђења (Фетислам, Кале) и разних соменика, затим цркве и манастири из XIII-XVIII века, музеји и галерије, као и разне манифестације, источна Србија има веома добру основу за развој културног туризма.

Међутим, валоризација ових објеката је јако лоша, што има за последицу малу посету туриста из Србије и околине. Држава јако мало чини како би се овај простор афирмисао као туристички и кренуо са „мртве тачке”. Ја сам чист пример тог „неинформисаног туристе” који је до сада мислио како у источној Србији и нема толико тога за видети. Када се на све ово додају и природне туристичке вредности, можемо закључити да би овај регион могао остваривати јако велике приходе само од туризма!

Шта држава може учинити за развој културног туризма у Србији уопште? Пре свега, потребна је стратешка оријентација јавних органа управе на интерсекторску сарадњу, у оквиру које треба развијати мултидимензионалне дугорочне стратешке планове одрживог развоја. За такав одрживи развој држава треба да обезбеди три основна услова:

1. мултидисциплинарно образовање кадрова из области културног туризма
2. финансирање и
3. законодавство у области заштите и промоције културног наслеђа (Дојчиновић В. 2005)

Али поред државе, у развој културног туризма у Србији, требају учествовати и туристичке организације, локалне самоуправе, невладине организације, медији и многи други као и њихова међусобна сарадња како би се допринело афирмацији ових простора. Са економске стране, значајна средства би се прикупила од туризма и могла би се даље улагати у те исте објекте али и у друге намене. Велики број људи би се запослио у туризму како непосредно тако и посредно.

Из свега горе наведеног, закључујемо да је источна Србија пребогата културом али да се држава недовољно ангажује на афирмацији овог простора. Потребне су корените промене у систему како би се овај простор валоризовао и учинио лидером културног туризма у Србији.

ЛИТЕРАТУРА

Група аутора (1996): Национални парк Ђердап, Министарство заштите животне средине Републике Србије, Београд.

Група аутора (2005): Културна ризница Србије, Издавачка задруга ИДЕА, Београд.

Група аутора (2007): Унеско у Србији, Православна реч Нови Сад.

Дојчиновић В.(2005): Културни туризам, ЦЛИО, Београд.

Кондић Ј. (2009): Тврђаве и остаци утврђених градова – Кладово, књ. 10, ЈП "Београдска тврђава",

Марковић Ђ.Ј., Павловић М. (1995): Географске регије Југославије, Савремена администрација, Београд, 1995.

Поповић Ж. Т. (2010): Цркве и манастири у Србији, Невен, Београд.

ИНТЕРНЕТ ЛИНКОВИ

www.arheo-amateri.rs
www.gitarijada.org
www.istocnasribija.rs
www.knjazevac.rs
www.muzejzajecar.org
www.muzejkrajine.org.rs
www.muzejpirot.com
www.nadgradnja.wordpress.com
www.nocmuzeja.rs
www.panacomp.net
www.sokobanja.org.rs
www.spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs
www.srbija.travel
www.sr-rs.facebook.com
www.toon.org.rs
www.carolijaistoka.com

САДРЖАЈ

УВОД	1
I ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	4
II КУЛТУРНИ ТУРИСТИЧКИ МОТИВИ	6
III АРХЕОЛОШКИ ЛОКАЛИТЕТИ	6
3.1. Лепенски Вир	7
3.2. Дијана	9
3.3. Трајанов мост и каструм Pontes	12
3.4. Гамзиград – Felix Romuliana	14
3.5. Трајанова табла	19
3.6. Равна – Timasum Minus	20
3.7. Шаркамен	21
3.8. Фетислам	22
3.9. Сокоград	23
3.10. Пиротски град – Кале	24
3.11. Голубачка тврђава	25
IV ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ	26
4.1. Благовештење Горњачко	26
4.2. Црква Свете Богородице – Доња Каменица	27
4.3. Манастир Света Богородица – Сићево	28
4.4. Манастир Витовница	29
4.5. Дивљански манастир	31
4.6. Манастир Света Тројица	32
4.7. Манастир Света Петка – Иверица	33
4.8. Црква Пресвете Богородице – Сокобања	34
4.9. Манасија	35
4.10. Манастир Поганово	39
4.11. Раваница	40
4.12. Манастир Суково	42
4.13. Манастир Светог Ђорђа – Темска	44
4.14. Манастир Свете Тројице	45
4.15. Манастир Туман	46
4.16. Манастир Суводол	48
4.17. Манастир Буково	49
4.18. Манастир Вратна	51
V МУЗЕЈИ И ДРУГИ КУЛТУРНИ ОБЈЕКТИ	52
5.1. Музеј Тимочке буне – Бољевац	52
5.2. Завичајни музеј – Књажевац	54
5.2.1. Музеј града Књажевца	54

5.2.2. Архео – етно парк у Равни	54
5.2.3. Timacum Minus	55
5.3. Музеј Крајине – Неготин	55
5.3.1. Музеј Крајине – управна зграда	55
5.3.2. Музеј Хајдук Вељка	56
5.3.3. Мокрањчева кућа	57
5.4. Музеј Понишавља – Пирот	58
5.5. Народни музеј – Зајечар	59
5.5.1. Радул бегов конак	59
5.5.2. Задужбина „Никола Пашић”	60
5.5.3. Felix Romulijana	61
5.6. Музеј рударства и металургије – Бор	61
5.7. Археолошки музеј Ђердапа – Кладово	61
5.8. Рајачке Пимнице	62
VI МАНИФЕСТАЦИЈЕ	63
6.1. Гитаријада у Зајечару	63
6.2. Биљоберске свечаности – Сокобања	64
6.3. Међународни фестивал „Прва хармоника – Сокобања”	64
6.4. Мокрањчеви дани	65
6.5. Остале манифестације	65
ЗАКЉУЧАК	67
ЛИТЕРАТУРА	68